

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici
ticarət əlaqələrinin inkişaf aspektləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Məmmədov Baba Çingiz

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__-cu il**

**“Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici
ticarət əlaqələrinin inkişaf aspektləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: Makroiqtisadi siyasət

Qrup: 60

Magistrant
Məmmədov Baba Çingiz

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d. b.m Hümbətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKI - 2019

Development aspects of foreign trade relations between Azerbaijan Republic and the United Arab Emirates

Summary

The relevance of the research: To gain a fuller idea of the current development level of Azerbaijan's relations with the Arab countries, it is expedient to explore the issue in two ways: within the framework of the Organization of Islamic Cooperation and within the framework of bilateral cooperation with some Arab countries.

Purpose and Objectives of the Study: The main purpose of the dissertation work is to investigate trade relations between Azerbaijan and the United Arab Emirates.

Research Methods: The statistical analysis, grouping and comparison, scientific absurdity, logical and scientific summarization methods were used in the research process.

Research Information Database: Reports and materials from available scientific literature on the subject (Azerbaijani, Russian, Turkish, Ukrainian, English, German), periodical press, State Customs Committee, State Statistical Committee and Ministry of Economic Development, information from other ministries and committees, materials and reports of international organizations, lectures, monographs, scientific articles and scientific-research works.

Research Restrictions: The lack of information on recent years in the collection of scientific data has created restrictions for research.

The results of the research: Looking at the dynamics of investments from Arab countries, it is clear that in the past three years there has been a tendency to decline. In order to overcome this negative tendency, there is a need for more modern prerequisites in foreign economic relations.

Scientific-practical significance of the results: Dissertation is very useful for every student and researcher who wants to study Azerbaijan's foreign policy.

Key words: Arab Emirates, economic relations, tourism relations.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
İƏT	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
İİB	İslam İnqşaf Bankı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I Fəsil XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	10
1.1. Xarici ticarətin formalaşmasının konsepsiyası və mərhələləri	10
1.2. İxrac və idxalın müasir təşkili formaları	15
1.3. Dövlətin xarici ticarət siyasətinin növləri və vasitələri	20
1.4. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli tənzimlənməsi və onun problemləri	24
1.5. Xarici ticarət multiplikatoru	30
II Fəsil MÜASİR ŞƏRAİTDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BİRLƏŞMİŞ ƏRƏB ƏMİRLİKLƏRİ ARASINDA XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	32
2.1. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında əlaqələrin tarixi və əməkdaşlıq istiqamətləri	32
2.2. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında iqtisadi əlaqələrin əsas istiqamətləri	37
2.3. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin təhlili	43
III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BİRLƏŞMİŞ ƏRƏB ƏMİRLİKLƏRİ ARASINDA XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	54
3.1. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin perspektiv istiqamətləri	54
3.2. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin institusional formaları	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	66
Cədvəllərin siyahısı	70
Diagramların siyahısı	70
Şəkillər Siyahısı	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın ərəb dövlətləri ilə əlaqələrinin hazırkı inkişaf səviyyəsi barədə daha ətraflı təsəvvür yaratmağı üçün məsələni iki yöndən: İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı üzrə və ayrı-ayrı ərəb dövlətləri ilə ikitərəfli əməkdaşlıq dairəsində araşdırılmağı məqsədəuyğundur. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, İƏT ölkəmizin üzv olduğu birinci beynəlxalq təşkilat olmağı yönümündən xüsusi maraq yaradır. Odur ki, respublikamızın 1975-ci ildən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üzrə müşahidəçi olaraq təmsil olunmuş həmin təşkilata üzv qəbul olunması 1991-ci il dekabr ayına təsadüf etməkdədir. Başlıca məqsədi islam dövlətləri arasında əməkdaşlığı möhkəmləndirmək, əmin-amanlığı təmin etmək, onların maddi rifahını yüksəltmək, din, ənənə, mədəniyyət və mənəvi dəyərlərin qorunub inkişaf etdirilməsi istiqamətində ölkələrin qarşılaşdığı problemləri müzakirə edib, bunların həlli yollarını müəyyənləşdirən İƏT-ə üzvlük Azərbaycana başqa müsəlman ölkələri ilə birgə öz problemlərinin, həmçinin dünya siyasəti problemlərinin həlli üçün yaxından iştirak etmək şəraiti yaradır. 1993-cü il ikinci yarımdan başlayaraq təşkilatla Azərbaycanın münasibətlərinin keyfiyyətcə yeni müstəviyə çıxdığı, əlaqə ilə təmasların lap da intensivləşməyi İslam İnkişaf Bankı (İİB) ilə siyasi, mədəni, sosial sahələri əhatə etmiş əməkdaşlığın çərçivəsi lap da genişləndi və iqtisadi layihələrin gerçəkləşdirilməsi üçün də əhəmiyyətli şərait yaranmışdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsindən sonra tarixi olaraq dini və mədəni köklərlə əlaqəli olduğu müsəlman və ərəb dövlətləri ilə münasibətlərin hərtərəfli inkişafı və ayrı-ayrı sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməyinə ayrıca önəm verilir. Ərəb dünyası ilə ayrı-ayrı sahələrdə əlaqələrin gücləndirilməyi respublikamızın xarici siyasət kursunun prioritet yönlərindəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılması və bununla yanaşı tətbiqi probleminin kompleks xarakterli sahibliyi, bütün səviyyələri (mikro, meso, makro) və iqtisadiyyatın sahələrinin ildən-ildən qarşılıqlı şəkil alması, bu asılılığın funksional aspektlərinin mövcudluğu davam

edir. Xarici ticartinin əsas problemi C.Keynsin, A.Marsallin, P. Linderfin, M.Pebron, V.Rıbalinin, P.Kruqmanın, C.Şaksin və digərlərinin ilkin problemi araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında olan ticarət əlaqələrinin araşdırmaqdır. Qarşıya qoyulmuş əsas məqsədə çata bilmək üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

– Xarici ticarətin formalaşmasının konsepsiyası və mərhələlərinin araşdırılması;

– Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli tənzimlənməsi və onun problemlərinin təhlili;

– Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında əlaqələrin tarixi və əməkdaşlıq istiqamətlərinin araşdırılması;

– Müasir şəraitdə Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında olan iqtisadi əlaqələrin əsas istiqamətlərinin təyini;

– Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin təhlili;

– Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin perspektiv istiqamətlərinin təhlili;

– Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin institusional formalarının araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı olaraq Azərbaycanın turizm təşkilatları seçilmişdir. Azərbaycan və BƏƏ arasında olan xarici ticari – iqtisadi münasibətlərin araşdırılması dissertasiya işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat həyata keçirilərkən müqaisəli təhlil və qarşılaşdırma, sistemli yanaşma, analiz və təhlil, induksiya və həmçinin deduksiya və s. kimi metodlar ilə prinsiplərdən geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzu ilə bağlı mövcud elmi ədəbiyyatlar (azərbaycan dili, alman dili, ukrayna, ingilis, türk dili, və rus

dillərində), dövrü mətbuatdan, Dövlət Gömrük Komitəsi və bununla yanaşı Dövlət Statistika Komitəsi ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hesabat ilə materialları, başqa nazirlik və komitələrin məlumatları, beynəlxalq təşkilatların materialları və hesabatları, monoqrafiyalar, məruzələr, elmi məqalələr və elmi-tədqiqat işlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqat işini həyata keçirən zaman məlumat çatışmazlığı, iki ölkə arasındakı əlaqələrin keçmiş tarixli olması tədqiqat üçün bir sıra məhdudiyyətlər təşkil etmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycanın dünya ölkələri ilə iqtisadi-ticari əlaqələri öyrənilmişdir. Tədqiqat nəticələri iqtisadiyyat, turizm, beynəlxalq münasibətlər və sair sahələrin tələbləri tərəfindən əlavə metodiki göstəriş olaraq istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın əsas elmi yeniliyi bugünkü tələblər çərçivəsində xarici iqtisadi siyasətin hüquqi təhlükəsizlik sisteminə nəzər salmaq, bu sahədə yeni problemləri müəyyən etmək və mövcud problemlərin həllinin yeni aspektlərini göstərməkdir.

I Fəsil XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Xarici ticarətin formalaşmasının konsepsiyası və mərhələləri

Fərdi dövlətlərin ticarət-iqtisadi və ya xarici iqtisadi əlaqələri ümumiyyətlə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin bir hissəsi hesab edilir. Xarici iqtisadi münasibətlərin xüsusi xarakteri milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatını milli iqtisadi münasibətlər ilə birbaşa beynəlxalq iqtisadi münasibətlər ilə birləşdirdiyidir. Beləliklə, milli Xarici iqtisadi əlaqələrdən daha yüksək olan BİM-in bütün mürəkkəb sistemin "əsas vahidi" kimi fəaliyyət göstərir və bunlara daxil edilir. Beləcə, iqtisadi kateqoriya kimi, xarici iqtisadi əlaqələr bu qaynaqları dövlətdən başqa milli təsərrüfatçılıq subyektlərinə hərəkəti zamanı ortaya çıxan iqtisadi əlaqələri sistemidir. Bir ölkə - başqa olan bir ölkə (ölkələr) anlayışı kimi görünərsə də, onlar fərdi ikitərəfli münasibətlərdir. Əlaqələrin məzmunu baxımından, bir neçə ölkə ilə ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq arasında əsas prinsipal fərq yoxdur. Bu ikitərəfli münasibətlər ölkənin iqtisadi həyatının bütün sahələrini, əsasən istehsalata, ticarətə, maliyyə şöbələrinə, əmək miqrasiyasına və digər aspektlərə daxildir. Əlbəttə, hər bir ölkə öz xarici iqtisadi əlaqələrinin şaxələnməsində, yəni iqtisadi əlaqələrinin bir və ya iki ortaq ölkə ilə deyil, mümkün qədər çox dövlətlə qurulmasında maraqlıdır (Əliyev MT Şəkərləyev AS, Dadaşov CM, 2003: s. 250).

Xarici iqtisadi əlaqələrin xarakteri, funksiyaları. Xarici iqtisadi münasibətlər şərti kimi iki funksiyanı fərqləndirmək mümkündür:

1) təbii ehtiyatların və əmək fəaliyyətinin (hazır məhsul, xammal, yarı fabrik) və dəyər formalarının istehsalı və beynəlxalq mübadilə və xidmətin formalaşdırılması. Bu dəyərin məzmunu milli məhsulu xarakterli malların satılması üçün mallar və dəyərlər üzrə maddi istehlakçıya çatdırmaqdan ibarətdir;

2) xarici iqtisadi əməliyyatlar həyata keçirilməsi prosesində milli valyuta dövriyyəsinin bir hissəsinin beynəlxalq formalara çevrilməsi. Xarici maliyyə sektorunun bir hissəsidir (yəni ticarətə xidmət edən və s.). İkinci funksiyanın məzmunu kimi, meta-pul münasibətləri və pulun Bəb məhsuluna çevrilməsi

tamamilə təmin olunur. Bu prosesin nəticəsində məhsulun istehlak dəyəri beynəlxalq səviyyədə (beynəlxalq qiymətə ekvivalent) tanınır və müəyyən bir qiymətlə satılır ("Word İnvestisiya Hesabatı: İnkişaf Siyasətləri: Milli və Beynəlxalq Perspektivlər", 2003). wir). Bir ölkədən digər ölkələrə (ölkələrə) malların, xidmətlərin və insan fəaliyyətinin digər fəaliyyətlərini təmin edən möhkəm xarici-iqtisadi (və maliyyə) mexanizm və ya kompleks maliyyələşdirilir. Əlbəttə ki, bu, ümumi sxemdir, bir çox "bloklar" - xarici bazarların, alıcıların ehtiyaclarını öyrənmək, danışıqlar aparmaq, müqavilənin şərtlərini yerinə yetirmək, mübadilə əməliyyatları və s. daxildir. Bir tərəfdən ölkənin xarici iqtisadi münasibətləri digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq üçün müxtəlif vəsaitləri əhatə edən tam mübadilədir. Buna görə də, beynəlxalq əməkdaşlıq fondları da çox müxtəlifdir. Bunlar, ilk növbədə, real və hüquqi şəxslərin (bir və ya bununla yanaşı daha çox əcnəbi) əməkdaşlığı, (bir və bununla yanaşı bir neçə xarici abonent) konkret ölkənin BMT, GATT, ÜTT kimi universal təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsi. Bu əməkdaşlıq fondları ayrıca birgə fəaliyyətin konkret sahələrinin xarici iqtisadi idarəetmə forması kimi çıxış edə bilər.

Xarici ticarət (ing. Foreign trade, peme externas trade) - mal və xidmətlərin ixrac (export) və idxalından (import) ibarət olan ölkələrarası ticarətdir. O, dünyanın əksər ölkələri üçün xarici iqtisadi əlaqələrin əsas formasını təşkil edir.

Hələ qədim dövlətlər zamanı mövcud olan xarici ticarət, müxtəlif ölkələrdə müxtəlif ekoloji şəraitlərə görə maddi dəyərlərin mübadiləsi ilə bağlı idi. Amma iqtisadiyyatın natural xarakter daşdığı zamanda, əsasən, hakim siniflərin fərdi istehlakı üçün nəzərdə tutulan məhsulun əhəmiyyətsiz bir hissəsi xarici ticarətə daxil olurdu (Development. UN Conference on Trade and Development. UN, New York and Geneva: 2018).

Feodalizmin parçalanması dövründə, xarici ticarət genişlənmiş, kapitalist istehsal üsulunun qəbul edilməsi üçün tarixi şərtlərdən biri kimi çıxış etmişdir.

Kapitalizm dövründə, xüsusilə maşın istehsalına keçid ilə əlaqədar ticarət əhəmiyyətli inkişaf qazanır. Birincisi, o ölkələrin təbii şəraitində olan fərqlər

səbəbindən və xarici xammal, ərzağa olan ehtiyacdən inkişaf edirdi, xüsusilə, maşın sənayesində müxtəlif növ xammal və ərzağa olan tələbat daha da artırdı. İkincisi, müxtəlif ölkələrdə fərqli xərclər səbəbiylə xaricdən ucuz mal almaq və başqa ölkələrdə öz məhsulunu daha baha satmaq mümkündür. Əgər müəyyən bir ölkədə bütün mallar digər ölkələrə nisbətən daha aşağı qiymətlə istehsal edilirsə, müqayisəli xərclər nəzəriyyəsinə əsasən, digər ölkələr üzərində üstünlük olan istehsal sahələrinə diqqətin cəmlənməsi və geriliyin az olduğu sahələrdə isə məhsul almaq daha məntiqlidir. Xarici tərəfdaşlar üçün belə bir mübadilə də sərfəli olacaq, belə ki öz ölkələrində daha çox pul sərf etmək məcburiyyətində qalacaqları malların əvəzinə eynilərini daha münasib qiymətə almaq imkanları olacaqdır.

Üçüncüsü, kütləvi maşın istehsalı, geniş bazarlar tələb edə bilər. Buna görə də, ən inkişaf etmiş sənaye sahələri milli bazarların sərhədlərindən kənara çıxır və istehsalın bu miqyaslı böyüməsi onların məhsullarını ucuzlaşdırmağa imkan verir. Ölkələr arasındakı malların daşınması əməyin beynəlxalq bölünməsinin formalaşmasına gətirib çıxarır, bu inkişaf etmiş formalar, öz növbəsində, müxtəlif ölkələrin xarici ticarətinin artmasına kömək edir (Babazadə, M.V., 2017: s.140).

XIX əsrin sonlarından etibarən, kapitalın ixracı və dünyanın iqtisadi və ərazi cəhətdən bölünməsi xarici ticarətə böyük təsir göstərmişdir. Kapital ixracı öz növbəsində malların ixracının artmasına səbəb olurdu. Eyni zamanda, sərmayənin ixracı əsasında yaradılan müəssisələr əsas şirkətlərin digər müəssisələri ilə birləşərək xarici bazarı xammalla, son zamanlarda isə sənaye məhsul və hissələri ilə təmin edən ixrac xarakteri daşıyırlar. Beynəlxalq korporasiyaların fəaliyyəti və müstəmləkə sistemlərinin yaradılması əmək qabiliyyətinin beynəlxalq bölüşdürülməsinə iyrənc forma verirdi, inkişafdan qalan ölkələrin hesabına yüksək inkişaf etmiş ölkələr aqrar və xammal ehtiyatlarının mövqeyini gücləndirdilər. Müstəmləkələrin, yarı müstəmləkələrin və asılı ölkələrin ixracatında xammal və ərzaq malları üstünlük təşkil edirdi və onlara sınıran monokulturaya görə, bu ölkələrin bir çoxunda bir-iki ədəd mala qarşılıq iki-üç və daha çox mal ixrac edilirdi. Eyni zamanda yerli sənayenin olmaması və monokultur kənd təsərrüfatının geriləməsi səbəbindən

xaricdən, əsasən böyük şəhərlərdən tez-tez ən adi ərzaq və sənaye məhsullarını idxal etmək məcburiyyətində qaldılar. Müstəmləkəçiliyin dağılmasından sonra, milli dövlətlər öz iqtisadiyyatlarının və xarici ticarətin strukturunu dəyişdirmək, milli inkişaf məqsədlərində istifadə etmək üçün mübarizə aparırlar (Madura. J., 2008: 430)

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin sənayeləşmə yoluna qədəm qoyması, həmçinin çox sayda mineral və kənd təsərrüfatı xammalına qlobal tələbatın nisbətən azalması qarşısında öz ixracatını diversifikasiya etməyə duyulan təcili ehtiyac bu qrup ölkələrin ixracatında xammal və ərzaq mallarının hələ də üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, istehsal edilən malların payının artmasına gətirib çıxardı. Yalnız bəzi inkişaf etməkdə olan, əsasən “yeni sənaye ölkələri” (YSN) olaraq adlanan ölkələrdə, emaledici sənaye məhsulları ixracatda aparıcı rol oynamağa başlamışdır.

Elmi və texnoloji inqilab şəraitində sənayeləşmiş ölkələrin xarici ticarət strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperativləşmə, xüsusilə, maşınqayırma və kimya sənayesində artmaqdadır. Nəticədə, bu ölkələrin emaledici sənaye ixracatında ilk növbədə maşınqayırma sənayesi məhsullarının payı artır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 40% -dən çoxdur. Kimya sənayesinin də ixracatda payı çoxalır. İnkişaf etmiş ölkələrin idxalatında maşınqayırma məhsullarının, eləcə də kimya sektorunun payının artması beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperativləşmənin artım göstəricisidir. İndi dünyanın ən böyük maşınqayırma məhsul ixracatçıları olan ölkələr (ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya) həm də ən böyük idxalçılardır. Maşınqayırma və kimya məhsullarının idxalının yüksək artım tempi nəticəsində daxili məhsulların istehsalında əhəmiyyətli artım, eləcə də xammalın qənaətlə istifadə edilməsi inkişaf etmiş ölkələrin idxalında xammal və ərzaq məhsullarının payının nisbətən azalmasına səbəb oldu (International Monetary Fund, “Current Developments in Monetary and Financial Law, 2008). Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi şəraitində bir çox ölkələrin xarici ticarəti müharibə sonrası illərdə nisbətən yüksək sürətlə artmışdır. Sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarının xarici ticarətdən olan asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 1960-1995-ci illərdə ÜMM-də ixracın payı ABŞ-da 4% -dən

10.8%-ə, Böyük Britaniyada 17.5% -dən 28.2% -ə, Almaniyada 14.8% -dən 25.3% -dək, İtaliyada isə 14.7% -dən 24.3% -ə yüksəlmişdir. Qərbi Avropanın Hollandiya və Belçika kimi kiçik ölkələrində bu göstəricilər daha böyükdür.

Xarici bazarların artan rolu şəraitində ölkələrarası mübarizə yalnız qiymət rəqabətindən - xüsusən dumpingdən istifadə ilə deyil, rəqabətin yeni qeyri-qiymət formalarından istifadə olunaraq artmaqdadır. Bunlara keyfiyyət rəqabəti, texniki xidmətlərin təşkili, müştəri kreditlərinin genişləndirilməsi, avadanlıqların icarəsi və s. daxildir. Xarici bazarlarda satışlarını genişləndirmək üçün fəaliyyət göstərən şirkətlər əvvəlki bazar araşdırmalarına əsaslanan bütün malların istehsalının və marketinqinin təşkilinə imkan verən marketinq konsepsiyasına uyğun hərəkət edirlər.

Hər bir ölkənin xarici ticarətinin inkişafı üçün dövlətin gömrük tarif sisteminin işləməsi, kəmiyyət məhdudiyətləri və digər qeyri-tarif maneələri ilə fəaliyyət göstərən xarici ticarət siyasəti həyata keçirilir.

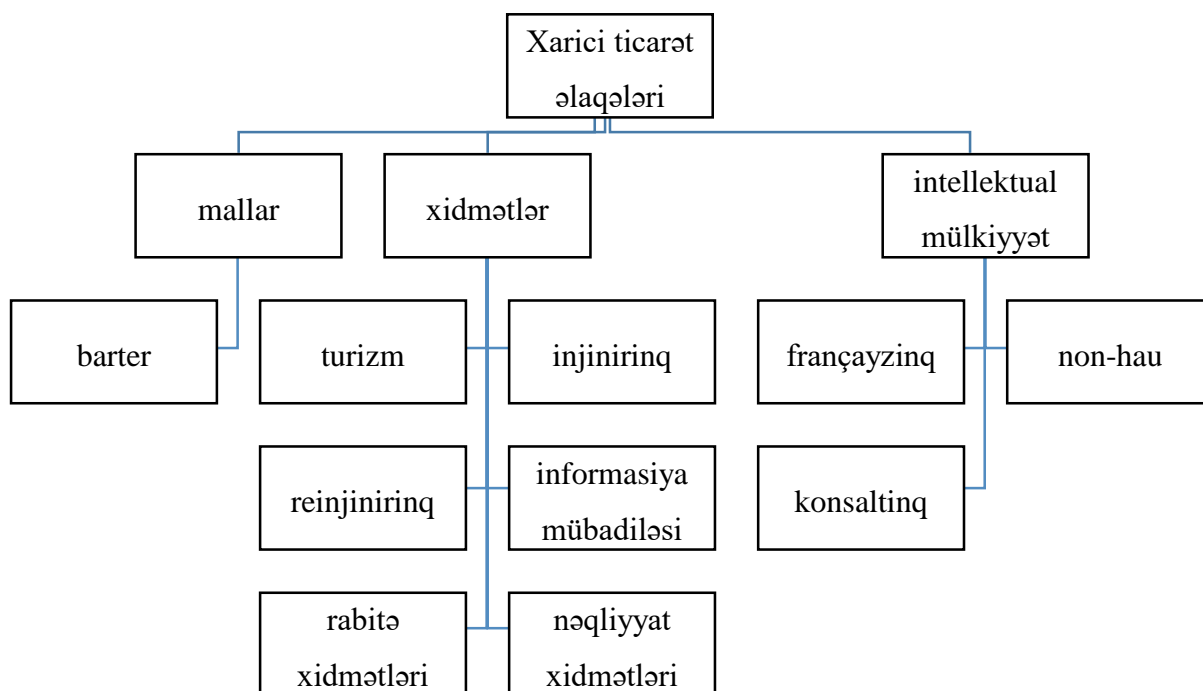
Dövlət bazarları öyrənmək, xarici sərğilərdə, yarmarkalarda özəl şirkətlərə kömək üçün və s. pul ayıraraq, subsidiyalar və ixrac kreditlərindən istifadə edərək malların ixracının gücləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Xarici ticarətin tənzimlənməsində ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada bağlanmış beynəlxalq müqavilələr və dövlətlərarası ticarət sazişlər mühüm rol oynayırlar. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi 1 yanvar 1995-ci ildən bəri Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən yenidən təşkil edilən Tariflər və Ticarət üzrə Əsas Sazişdir (GATT) (Felbermayr G və d.: 2013: s.85).

1.2. İxrac və idxalın müasir təşkili formaları

Xarici ticarət, müxtəlif ölkələrdə satıcılar və alıcılar arasında mal mübadiləsinin xüsusi forması olan beynəlxalq ticarətin bir hissəsidir. Ticarət axınının əlamətinə görə ixrac və idxala bölünür. Xarici ticarət əməliyyatlarının struktur əsaslı təsnifatı da var (Şəkil 1).

Şəkil 1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə xarici ticarət əməliyyatlarının struktur əlamətinə görə təsnifatı

Mənbə: (Felbermayr G və d.: 2013).

Şəkildən də gördüyümüz kimi xarici ticarət əlaqələri mallar, xidmətlər və intellektual mülkiyyət sistemlərinə bölünür. Bazar agentinin xarici iqtisadi fəaliyyəti mal, tədqiqat, xidmət, informasiya, zehni fəaliyyətin nəticələri, eləcə də beynəlxalq kliriinq sahəsindəki sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəsna hüquqları (intellektual mülkiyyət) ilə bağlıdır. Bu halda "mallar" anlayışı, daşınmaz əmlaka, dəniz gəmilərinə, daxili sulara üzən gəmilərə və xarici ticarət fəaliyyətinə tabe olan kosmik obyektlərə daxil olan istənilən dərəcə aktivlərinə (bütün növ enerji daxil olmaqla) aiddir. Beynəlxalq nəqliyyat müqavilələrində istifadə edilən nəqliyyat

vasitələri mal deyildir. Tollinq - yenidən ixrac məqsədli hazırlanmış 81 metal məmulatı üçün razılaşdırılmış gömrük rüsumunun növüdür. Franchise (hüquqi, hüquqi) - lisenziyalaşdırma və satış texnologiyası və əmtəəlik sistemidir. Beynəlxalq Françayzing Assosiasiyası lisenziyalaşdırma müqaviləsinə uyğun olaraq françayzanın ödədiyi maliyyə təminatına qarşı bu sistemi verir və sahibkarlıq fəaliyyəti və təlim, marketinq, idarəetmə və s. sahələrdə müstəsna hüquqların verilməsini nəzərdə tutan davamlı əlaqələri müəyyənləşdirir. İnjiniring - müəssisələrin və obyektlərin yaradılması üzrə xidmətlər. Müəlliflik fəaliyyətinin xüsusi növü kimi, injiniring aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- Bu, məhsulun məhsulu olmayan istehsalə yönəldilmiş xidmətlərin formasıdır, lakin ondan alınan prosesdir. Bu maddi daşıyıcı ola bilər (layihələr və texniki sənədlər, qrafika, çəpərlər və s.) Və başqa (təlim, təlim və s.);

- alış-veriş obyektini kimi.

Nou-hau (know how - bilərəm necə) - texniki biliklər və kommərsiya sirləri kompleksidir. Nou-haunun əsas əlaməti konfidensiallıqdır. Adətən, texniki və kommərsiya xarakterli nou-hau fərqləndirilir. Texniki xarakterli nou- hauya bunlar daxildir:

- 1) məmulatların təcrübə və qeydiyyatdan keçirilməmiş nümunələri, maşın və aparatlar, ayrı-ayrı detallar, alətlər, emal cihazları və s.;

- 2) texniki sənədlər - düsturlar, hesablamalar, planlar, çertyojlar, sınaqların nəticələri, yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqat işlərinin məzmunu və onların nəticələri, müəyyən istehsalə yaxud texnologiyaya tətbiq oluna bilən hesablamalar, materialların keyfiyyəti barədə məlumatlar; işçi heyətin hazırlanması üçün tədris planları;

- 3) məmulatın konstruksiyası, hazırlanması yaxud istifadəsi barədə məlumatlar olan təlimatlar; istehsalat təcrübəsi, texnologiyaların təsviri; dizayn üzrə praktiki göstərişlər; texniki qaydalar, istehsalın planlaşdırılması və idarə olunması üzrə məlumatlar və s

XXI əsrin hüdudunda, beynəlxalq ticarət ixrac və idxalın aşağıdakı təşkilati formalarından istifadə edir:

1. Hazır məhsulların ticarəti. Bu, ümumdünya ticarətinin təxminən yarısını əhatə edərək ticarətin ən yayılmış formasıdır. Hazır məhsul - son istehlak üçün nəzərdə tutulan məhsuldur. Ticarət birbaşa olaraq istehsalçılar və mal istehlakçılar arasında və ya vasitəçilərlə müqavilə bağlamaqla həyata keçirilir. Eyni zamanda, vasitəçilər satış öncəsi xidmət və satış öncəsi təkmilləşdirmələrin, mexaniki malların və xidmətlərin göstərilməsini istisna etmir. Əvvəlcədən xidməti - malların texniki xüsusiyyətlərini dəyişdirmədən, bu yüklərin daşınmasından sonra malların yenidən işə salınması, onlara əmtəə şəklinin verilməsi işlərinin kompleksidir.

Məqsəd istehlakçıların xüsusi zövqünü nəzərə alaraq satılan malların xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaq, həmçinin rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır (<http://www.econlib.org/library/Enc/DistributionofIncome.html> -2018).

2. Komplekt avadanlıq ticarəti. Sənaye istehsalının vahid tam texnoloji dövrünü əhatə edən sənaye müəssisəsinin avadanlıqları komplekt hesab olunurlar.

Onun əsas elementi olan obyektinin sıfırdan tikintisi özündə layihənin hazırlanması, müəssisələrin qurulması, onların avadanlıqla təchiz edilməsi, yerli personalın məlumatlandırılması və zəmanət dövründə obyektin istismarının təmin edilməsini nəzərdə tutulur. 90-cı illərin əsasən ortalarına qədər, məhsul satışının bu forması ümumi ticarət həcmnin təxminən 30% -ni əhatə edirdi.

3. Məhsulların hissələrə ayrılmış (şökülmüş) şəkildə ticarəti. Məhsulların şökülmüş formada ixracı onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq, həmçinin müəyyən məhsulların idxalını qadağan edən ölkələrin bazarına nüfuz etmək, analoji məhsulların qorunması və ya ölkələrində oxşar sahələrin yaradılmasını stimullaşdırmaq üçün istifadə olunur. Həm də ixracatçılar nəqliyyat xərclərinə qənaət edirlər, çünki hazır məhsulların daşınması komponentlərin və hissələrin daşınmasından daha bahalıdır; gömrük xərclərində qənaət edirlər (ayrı hissələrə nisbətən yığılmış formada malların ixracı 10-20% daha yüksəkdir). Bununla belə,

bu cür ticarət müntəzəm montaj prosesinin təmin edilməsi üçün təchizatların müntəzəmliyinə və tamlığına ciddi riayət edilməsini tələb edir.

4. İstifadə olunmuş nəqliyyat vasitələrinin ticarəti. Bu istifadə olunmuş avadanlıqların təchizatı, eləcə də məhsulların satılma növlərindən biridir. Bu cür təchizatlar təyyarələr, avtomobillər, xüsusi texniki avadanlıq ola bilər. Belə malların istifadəsi kiçik müəssisələrdə və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müəyyən müddət ərzində iqtisadi cəhətdən qazanlıdır (Babazadə V.M., 2017: s.142).

5.Xammal məhsullarının ticarəti. Ümumiləşdirilmiş “Xammal məhsulları” anlayışı altında mineral xammallar, onun emalı və zənginləşdirmə məhsulları, bitki və heyvan mənşəli kənd təsərrüfatı xammalları, onların emalının kimyəvi və qida məhsulları birləşir. Xammal ticarəti aşağıdakı vasitələrlə həyata keçirilir:

A) Beynəlxalq ticarət razılaşmaları - xammalın satışını tənzimləmək məqsədi ilə bazarın sabitləşməsi və spekulasiyanı azaltmaq üçün istifadə olunurlar. Beynəlxalq ticarət razılaşmalarına taxıl, dənli bitkilər, qəhvə, pambıq və s aiddir.

B) Birja ticarəti. Birja eyni növ məhsulların böyük partiyalarla ticarəti ilə məşğul olan daimi fəalliyət göstərən bazarlardır. Birja razılaşmaları standart mal partiyaları üzrə həyata keçirilir. Bu, birjada yalnız yoxlanılmamış malların deyil, həmçinin hələ mövcud olmayan malların da əməliyyatlarını həyata keçirmək imkanı verir.

C) Hərrac ticarəti. Hərraclar ilin müəyyən bir dövründə müəyyən malların satışı üzrə ixtisaslaşan satışlardır. Hərracın əsas mərhələsi auksionçunun müştərilərlə apardığı satışdır.

6. Kooperativ məhsullarla ticarət, yəni hər hansı bir əlaqə obyektini birgə istehsal edilən məhsullar. Bunlar aşağıdakılara ayrılır:

A) İstehsal kooperasiyası, kooperativ məhsulların tərkib hissələri və parçaları bazar üçün deyil, xüsusi müştərilərin tapşırıqları ilə hazırlanır.

B) Satış kooperasiyası - müstəqil istehsalçıların səmərəli əməkdaşlığı əsasında istehsal etdikləri məhsulların satışı üçün təşkil olunan birgə müəssisədir.

C) Kompensasiya əməliyyatları xarici müəssisələrlə birgə əməkdaşlıq istiqamətlərindən biri olaraq, təqdim olunmuş krediti geri qaytarmaq üçün maliyyə yardımını ilə yaradılan müəssisələrdə istehsal olunan malların satın alınması barədə razılaşmanı ifadə edir (<http://www.ciis.org>.-2014).

7. Birbaşa satışlar. Məhsul satışında birbaşa satışların artması texniki səviyyənin artması və maşın və avadanlıqların mürəkkəbliyi, nadir və komplekt avadanlıqların payının artması ilə əlaqədardır. Birbaşa satış, istehsalçı ilə son istifadəçi arasında birbaşa əlaqəyə imkan verir. Alıcı tələblərini nəzərə almaq üçün malların texniki və iqtisadi parametrlərinin layihə və istehsal mərhələsində alıcıyla birbaşa əlaqə qurulur.

8. Qarşılıqlı ticarət. Bura İstehsalçı və İdxalçıların qismən və ya həmçinin tam şəkildə mal mübadiləsinin həyata keçirməsi öhdəliyini vahid bir sənədlə (müqavilələr və ya sөzləşmələr) sabitləndiyi daxili ticarət əməliyyatları aiddir. Qismən mübadilədə xərclərinin fərqi nağd ödənişlər təmin edir. Qarşılıqlı ticarət artımının səbəbi satış probleminin kəskinləşməsidir: satıcılar öz mallarını satmaq üçün, alıcılarından pul ekvivalentinin deyil, xarici bazarlarda və öz istehsalatlarında istifadə etdikləri məhsul dəyərini almağa razıdırlar; valyutası olmayan alıcılar isə zəruri məhsullar alır və eyni zamanda milli ixracın inkişafına təsir göstərir. Qarşılıqlı ticarətin formaları arasında Barter müqaviləsi, köhnə məhsulların satın alınması, göndərilmiş malların dəyəri hesabına qarşılıqlı tədarük və s. vardır.

9. Beynəlxalq satışlar - alıcının məhsul satıcıları üçün tender təklifini elan etdiyi və alınan təklifləri müqayisə etdikdən sonra malları daha əlverişli şərtlərlə təklif edən satıcı ilə müqavilə bağladığı alış-satış müqavilələrinin bağlanması metodudur.

10. Maşın və avadanlığın icarəsi. Müəyyən bir müddət ərzində məhsul sahibi tərəfindən istehlakçıya müəyyən bir haqq əvəzində məhsulun ötürülməsi.

1.3. Dövlətin xarici ticarət siyasətinin növləri və vasitələri

Ölkələrin beynəlxalq ticarət əlaqələrində iştirakının genişləndirilməsi yalnız dövlətlərin xarici ticarət siyasəti və praktikasını haqqında dərin biliklərə sahib olmaq və rəqabətli dəyişən dünya bazarının şərtlərinə tez reaksiya verə bilmək yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Dövlətin xarici ticarət siyasəti, bir tərəfdən, daxili siyasi, iqtisadi və sosial problemlər, digər tərəfdən isə, dünya iqtisadiyyatında və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə dəyişikliklər ilə müəyyən edilir. Dünya bazarının inkişaf prosesində iki növ xarici ticarət siyasəti formalaşmışdır: proteksionizm və azad ticarət.

Proteksionizm (himayəçilik) siyasəti yerli istehsalçıların xarici şirkətlərin rəqabətindən qorunması istiqamətinə yönəldilib. Onun həyata keçirilməsi zamanı ölkənin daxili bazarına çıxışa müxtəlif məhdudiyyətlər qoyulur. Proteksionizm kapitalizmin formalaşması dövrünə xarakterik olmuşdur.

Azad ticarət (free trade) - Xarici ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması, xarici mallara qarşı hər hansı maneələrin aradan qaldırılması siyasətidir. XIX əsrin ortalarında İngiltərənin sənaye üstünlüyü dövründə azad ticarətin tarixi şüarı İngilis burjuaziyası tərəfindən təklif edildi.

Proteksionizm və Azad ticarət saf şəkildə mövcud deyil. Bir qayda olaraq, hər hansı bir ölkənin əsasən xarici ticarət siyasətində liberallaşma və proteksionizm meyilləri eyni vaxtda görünür. Ancaq inkişafın müəyyən bir tarixi mərhələsində onlardan biri üstünlük təşkil edir. 30-cu illərdə dövlətlərin xarici ticarət siyasətində proteksionizm üstünlük təşkil etsə də, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra, beynəlxalq ticarətdə liberallaşma prosesləri baş verirdi.

Dünya iqtisadiyyatında güc balansının dəyişməsindən asılı olaraq bəzi ölkələr xarici ticarət siyasətini dəfələrlə dəyişiblər. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatları müstəqilliyin mübarizəsi zamanı bazarını ucuz Britaniya mallarından müdafiə etmək üçün proteksionist tədbirlərdən istifadə edib. Lakin, 70-ci illərdən başlayaraq dünya bazarında Yaponiya və bununla yanaşı Cənub-Şərqi Asiyanın YSÖ ölkələrindən şiddətli rəqabət hiss etdikdən sonra, ABŞ bazarları uğrunda mübarizədə yeni və

müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək, “neoproteksionizm” siyasətini həyata keçirməyə başladı.

Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi müxtəlif vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir, bunlardan ən vacibi isə gömrük tarifidir. Gömrük tariflərini formalaşdırarkən, dövlətlər Brüssel gömrük nomenklaturasında (1951-ci il) və Uyğunlaşdırılmış Əmtəə Təsvir və Kodlaşdırma Sistemində (1983-cü il) nəzərdə tutulmuş ümumi prinsiplərə əsasən hərəkət edirlər.

(http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/july/tradoc_151605.pdf -2013).

Gömrük tarifləri ölkənin gömrük sərhədindən daşınan (idxal olunan və ixrac edilən) mallara olan gömrük rüsumlarının sistematik bir hissəsidir. Mallar beynəlxalq razılaşmalara əsasən qruplar, bölmələr üzrə təsnif edilir və vergi dərəcələri, adətən, malların mənşə ölkəsinə əsaslanaraq üç sütuna yerləşdirilir. Bu baxımdan maksimum, minimum və imtiyazlı (imtiyazlı) rüsumlar var. Maksimum dərəcələr ticarət müqaviləsi olmayan ölkələrin mallarına tətbiq edilir. Minimum rüsumlar ən çox üstünlük verilən ölkələrə, imtiyazlı rüsumlar isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gətirilən məhsullara tətbiq olunur.

Toplama üsullarına əsasən, üç növ gömrük rüsumu ayırd edilir. Advalor (malın dəyərindən faiz şəklində alınır), Xüsusi (malların kilo, həcm və sayından müəyyən pul məbləği şəklində alınır) və Qarışıq (eyni anda advalor və xüsusi rüsumun tətbiqi). Bunların arasında ən geniş advalor rüsumu yayılmışdır.

Gömrük rüsumları müxtəlif funksiyaları yerinə yetirə bilirlər. Belə ki, bir çox ölkələrdə maliyyə rüsumları dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq vasitəsi kimi çıxış edir. Onlar, bir qayda olaraq, müəyyən bir ölkədə istehsal olunmayan mallara (qəhvə, sitrus meyvələri və s.) nisbətən az dərəcədə müəyyən edilirlər. Proteksionist rüsumlar xarici ticarətin tənzimlənməsi üçün mühüm vasitədir. Rüsumların həcmi elə olmalıdır ki, ölkənin daxili bazarında idxal olunan məhsulların satış qiymətinin yerli istehsalçının qiymətindən artıq olsun. Rüsumun həcmi yüksək təyin olunduqda, qadağan etmə funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn, belə bir vəziyyət, 1992-ci ildə

ABŞ-da Rusiyadan ixrac olunan uran xammalına gömrük vergisinin 116% -ə yüksəldilməsi zamanı baş vermişdir (Khalilova L.,2014: s.135).

Son illərdə dövlətlər idxal tənzimləməsində antidamping və kompensasiya rüsumlarını fəal şəkildə istifadə etməyə başladılar. Bu növ rüsumlara görə dərəcələr damping (malların satışı gözlənilən xərclərdən aşağıdır, yəni qiymətlər süni şəkildə idxal olunan malların dəyərindən aşağı endirilməsi) faktının sübutundan sonra müəyyən edilir.

Qeyri-tarif maneələr. BMT-nin təsnifatına əsasən, onlar milli istehsalın müəyyən sahələrini qorumaq üçün idxalın dolayı və inzibati məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş tədbirləri əhatə edir. Onların iki mindən çox müxtəlif növü vardır. Hal-hazırda onlar beynəlxalq ticarətin liberallaşmasının qarşısında dayanan ən böyük maneələrdir. Qeyri-tarif maneə növləri arasında ən çox kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq olunur, daha dəqiq isə: lisenziyalaşdırma, kontingentləşdirmə (kotirovka) və "kənüllü" ixrac məhdudiyyətləri.

Lisenziyalaşdırma dövlətin xarici ticarət əməliyyatlarına icazə verilməsi ilə bağlıdır. Lisenziya sistemi merkantilizm dövründə yaranmış və ticarət balansını tənzimləmək üçün istifadə olunmuşdur. Keçən vaxt onun xarakterini dəyişdi. Lisenziyanın dəyəri 1929-1933-cü illərdəki dünya böhranı zamanı, sonra isə ikinci dünya müharibəsi vaxtı artdı. Müharibədən sonrakı dövrdə ixrac və idxalın tənzimlənməsində lisenziyaların rolunun zəifləməsinə və lisenziyalı malların sayının azalmasına səbəb olan xarici ticarətin liberallaşdırılması müşahidə olunur.

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi forması kimi lisenziya bir idxalçı və ya bir istehsalçıya malların idxal və ya ixracına dair dövlət orqanı tərəfindən verilmiş sənəddir. Onun istifadəsi hökumətin ölkənin xarici ticarətinə birbaşa təsir göstərməsinə, onun həcmnin məhdudlaşdırılmasına və bəzi hallarda müəyyən malların idxalını tamamilə qadağan etməyə imkan verir. İki növ lisenziya mövcuddur: **Açıq** (ümumi, avtomatik), müəyyən bir müddət ərzində çətinlik olmadan ixrac və ya idxal edilə bilən malların siyahısını yayımlamaqdan ibarətdir və **Xüsusi** (fərdi) , ticarət əməliyyatlarının məcburi göstərilməsi, malların miqdarı

və qiyməti, təyinat və ya mənşəyi olan ölkə, lisenziyanın qüvvədə olma müddəti ilə sənədləri tələb edən lisenziyadır. İdxal lisenziyaları əsasən auksion vasitəsilə və ya açıq üstünlüklər sistemi ilə bölüşdürülür. Sonuncu halda dövlət müəyyən firmalara lisenziyalar verir (International Monetary Fund, “Current Developments in Monetary and Financial Law”, Ibp USA publisher, 2008).

Qeyd edək ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu (Beynəlxalq Valyuta Fondu) - beynəlxalq maliyyə təşkilatlardan biridir. 1944-ci ildə ABŞ, Hampshire, Bretton Woods & # 039; taki Birləşmiş Millətlər Pul Vahidi Konfransında, valyuta və maliyyə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı təmin etmək, beynəlxalq ticarətin genişlənməsini dəstəkləmək və üzv dövlətlərin balanslı inkişafını təşviq etmək məqsədiylə qurulmuşdur. Üzv ölkələrin ödənişlər dengesindəki balanssızlığı aradan qaldırmaq üçün kreditlər təmin etmək, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin önündəki maneələri qaldırmaq və xarici ticarətdəki maneələri ortadan qaldırmaq üçün yaradılmış beynəlxalq bir maliyyə qurumu.

Lisenziyalaşdırma ilə yanaşı, kəmiyyət məhdudlaşdırılması olaraq kvota da (kontinqentləşdirmə) tətbiq olunur. Kvota müəyyən bir dövr üçün etibarlı olan müəyyən bir ad və növə aid idxal və həmçinin ixrac olunan malların sayına görə məhdudlaşdırma tədbiridir. Proteksionist tariflər kimi, kvotalar müəyyən bir sənayedə daxili bazarda xarici rəqabəti azaldır. Kvotalar bunlardır:

- Fərdi, hər hansı bir ölkəyə idxalı (ixracı) məhdudlaşdırır;
- Qruplarla, hər hansı bir qrup ölkələrə idxalı (ixracı) məhdudlaşdırır;
- Qlobal, bu məhdudlaşdırma tətbiq edildiyi ölkələri göstərmədən idxal (ixrac) məhdudlaşdırılır;

Qarşılıqlı əlaqələrdə iş bəzən Embarqo tətbiq olunmasına gedib çıxmışdır. Embarqo müəyyən bir dövlətlə ticarətdə müəyyən malların idxalına tam qadağanın tətbiqidir. Məsələn, İraq tərəfindən Küveytin işğalından sonra, BMT-yə üzv ölkələr İran neftinə embarqo tətbiq etmək üçün səs verdilər.

1960-cı illərdə “kөнüllü” ixrac məhdudlaşdırma tədbirlərinə dair sazişlər geniş yayılmışdır. İkitərəfli əsasda bağlanan sazişlərə əsasən ixracatçı ölkə mal

tədarükünü məhdudlaşdırmaq öhdəliyi götürürdü. Adətən, belə müqavilələr ixrac edən ölkəyə qarşı açıq və ya gizli sanksiyaların təhlükəsi altında həyata keçirilir. Polad, alüminium, toxuculuq, məişət texnikası, avtomobillər və s. bu kimi mallar üzrə "kənüllü" ixrac məhdudiyyətləri həyata keçirilir. Məsələn, Yaponiyada avtomobil istehsalçıları daha yüksək tariflər və ya idxal kvotalarının azaldılması təhlükəsi qarşısında ABŞ-a ixrac etdikləri məhsullara "kənüllü" ixrac məhdudiyyətlərini tətbiq etməyə razılaşdılar. "Kənüllü" ixrac məhdudiyyətlərinin, eləcə də minimum idxal qiymətlərinin müəyyən edilməsinin xüsusiyyəti idxalçı ölkəni qoruyan ticarət bariyerinin idxalçı ölkədə deyil, ixrac edən ölkənin sərhədində tətbiq edilməsidir.

Burada, məsələn, ixracat qiymətinin minimum səviyyədən aşağı düşməsi halında, idxalçı ölkə ölkənin bazarına malların daha da ixrac edilməsini qeyri-mümkün hala gətirə biləcək anti-damping vəzifəsini tətbiq edir (Bergsten F.C., 2016: s.45).

1.4. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli tənzimlənməsi və onun problemləri

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı beynəlxalq aləmdə beynəlxalq ticarətlə müşayiət olunur və son illər beynəlxalq əməkdaşlıq müxtəlif formalarda yaranmışdır. Bu tendensiya bir neçə səbəblə qeyd olunur: • təsərrüfatın beyninin dərinləşməsi;

- dünya mallarının, xidmətlərinin, istehsal amil bazarlarının genişləndirilməsi;
- çoxmillətli şirkətlərin inkişafı;
- çox sayda beynəlxalq təşkilatın formalaşması. Nəticədə bir ölkənin tənzimləyici tədbirləri digər ölkələrin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir və öz növbəsində öz istehsalçılarını və qərbətçilərini müdafiə etməyə cavab verir. Bu, bu sistemin beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsini tələb edir. Ticarətin dövlətlərarası qurulması aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilə bilər:

- ikitərəfli sazişlər;

• regional təşkilatlar çərçivəsində imzalanmış çoxtərəfli sazişlər; • qlobal dövriyyəyə daxil olan qlobal çoxtərəfli müqavilələr. Dövlətlər arasında ikitərəfli bir təmayüllü ticarət əlaqələri ticari müqavilələr və sazişlər ilə tənzimlənir, həmçinin ölkələr arasında (hökumətlər arasında) icra hakimiyyəti ilə bağlanır və qanunvericilik (parlament) tərəfindən təsdiqlənir. İkili ticarətin prinsiplərini və rejimini müəyyənləşdirən bu müqavilələr və sazişlər ümumiyyətlə 5-10 il müddətinə imzalanır və mütəmadi olaraq yenidən nəzərdən keçirilir və vaxtlarını uzadır (Selçuk H., 2004: s.120).

İkinci dövrdə beynəlxalq ticarətin beynəlxalq idarəçiliyindən danışarkən, gömrük ittifaqları unudulmamalıdır. Hazırda dünyada gömrük ittifaqlarının sayı 20-dən çox hüquqi saziş ilə əlaqəli iki və həmçinin ya daha çox dövlətdir. Bu razılığa əsasən, birliyə daxil olan dövlətlər bir-birinə və üçüncü ölkələrə qarşı vahid tarif siyasətini həyata keçirirlər. İqtisadi baxımdan, gömrük ittifaqları vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılmasını tələb edə bilər, bu isə öz növbəsində bu məkanda bütün gömrük məhdudiyyətlərinin qaldırılmasını nəzərdə tutur. Beynəlxalq ticarətin nizamlanmasını həyata keçirən təşkilatlar onların vəziyyəti və profilləri kimi iki qrupa bölünə bilərlər:

1) ümumi beynəlxalq ticarətin fərqli-fərqli məsələləri ilə birbaşa əlaqədar olan beynəlxalq təşkilatlar;

2) xidmətləri və xidmətləri ilə bağlı və ya ticarətlə əlaqədar beynəlxalq birliklər. Birinci qrup QATT / WTO, YUNKTAD, YUNSİTRAL, Beynəlxalq Ticarət Palatası daxildir. Əmtəəlləvi də daxil olmaqla, beynəlxalq ticarətin təşkili, Dünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) aiddir. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu var idi.

Bildirdiyimiz üzrə, Uruqvay raundunun ən mühüm sonucu **ÜTT-nin yaradılmağı** oldu. 01.01.1995 tarixindən etibarən fəaliyyət göstərən bu təşkilat ancaq QATT-ın ardı deyil, bundan başqa o QATT-dan əsaslı şəkildə fərqlənir. Hazırda ÜTT-yə 145-dən yuxarı ölkə üzvdür və 30 yaxın ölkə, o cümlədən

Azərbaycan bu təşkilatda müşahidəçi statusuna malikdir. Eyni zamanda bir neçə beynəlxalq təşkilat da ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir.

ÜTT-nin məqsədi ilə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və onun dayanıqlı təməllərinin eydana gəlməsi və bununla da, iqtisadi tərəqqinin, həmçinin insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Bu məqsədə üzv-ölkələr arasında ticarətə aid olan saziş və qaydaların işlənməsi və tətbiq edilməsi, həmçinin beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasına yönəldilmiş danışıqların həyata keçirilməsi yolu ilə çatılır.

Dünya iqtisadiyyatının ən vacib xüsusiyyətlərindən biri də beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsi və dövlətlərin bir-birindən asılılığının artmasıdır. Buna görə ölkələr arasındakı problemlər və ziddiyyətlər yalnız milli səviyyədə həll edilə bilməz. Beynəlmilləşmənin faydalarından səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün xarici ticarət siyasəti ilə müntəzəm olaraq razılığa gəlmək, dövlətlərin və digər təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin bütün formalarında davranış çərçivəsini müəyyən edən qarşılıqlı məqbul qaydalar və prosedurları inkişaf etdirmək lazımdır. Müharibədən sonrakı dövrdə bu cür vəzifələr beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar çərçivəsində çoxtərəfli qaydada həyata keçirilir (Gənciyev G.Ə., 2005: s.176).

Cenevrə konfransı zamanı (1947, 10-11-ci aylar)Havana Nizamnaməsində işləyərkən 23 ölkənin və Braziliya, ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya, Fransa, Hindistan, Kanada və başqa az tərəqqidə olmuş ölkələr beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tərəqqisinə yüksək şəkildə maneçilik törədən gömrük tariflərinin dərəcəsini ikitərəfli formada şəkildə azaltmaq barəsində sövdələşmələrə başlamışdılar. Beləliklə 23 dövlət ilk olaraq “Tarif və həmçinin ticarət üzrə baş saziş”i (QATT) qəbul etmişdilər və həmin saziş 1948-ci ilin yanvarın 1-dən fəaliyyətə başlamışdı. QATT BTT-nin nizamnaməsi üzrə ratifikasiyası prosesi bitənə qədər fəaliyyətdə olmalı idi və sonra isə onun bir tərkibinə çevrilməli idi.

Tarif rəqabətinin ticarət həcmələrinin enməsinə və rifahın azalmasına gətirib çıxartdığı müharibə sonrası dövrdə ticarət normalarının və qaydalarının köməyi ilə

ticarətin beynəlxalq tənziplənməsinə ehtiyac yarandı. Bu, 1948-ci il yanvarın 1-dən əsasən qüvvəyə minmiş Tarif və Ticarət haqqında müvəqqəti müqavilənin (GATT) imzalanmasına səbəb oldu. GATT dünya ticarətinin 80% -dən çoxunu tənziplədi. O, dünya ticarətinin liberallaşmasını və onun davranış qaydalarına riayət oluna bilməsi təmin etmək üçün nəzərdə tutulurdu. Müqavilə iki əsas prinsip irəli sürür: beynəlxalq ticarətdə azadlıq və ayrı-seçkiliyin olmaması. Bu prinsiplərin mahiyyəti azad ticarət üçün hər hansı bir maneəni qınamaqdır və rejimin daha əlverişli şəraitlə təmin edilməsi üçün iştirakçı ölkələrin bir ölkənin xarici ticarət sahəsində verdiyi imtiyazları digər ölkələrə də şamil etməsidir.

GATT-in fəaliyyət mexanizmi böyük beynəlxalq danışıqlara əsaslanır. Müzakirələrin hər bir mərhələsi uzun müddət davam etmişdir.

GATT-in fəaliyyətinin əsas əhəmiyyəti gömrük rüsumlarının aradan qaldırılması və ya azaldılması vəzifəsidir.

Gömrük baryerlərinin azaldılması ilə bağlı ticarət danışıqlarının dinamikası Cədvəl 1.-də göstərilir:

Cədvəl 1. Ticarət danışıqlarının siyahısı (1947-1994-cü illər)

Müzakirələrin açılış və keçirilmə yeri	İllər	Əsas məzmun
Cenevrə (İsveçrə)	1947	Gömrük tariflərinin azaldılması
Annesi (Fransa)	1949	Gömrük tariflərinin azaldılması
Torki (İngiltərə)	1950	Gömrük tariflərinin azaldılması
Cenevrə	1956	Gömrük tariflərinin azaldılması
Cenevrə	1960-1961	Gömrük tariflərinin azaldılması
Cenevrə	1964-1967 (Kennedi Raundu)	tariflərinin azaldılması, antidamping qanununun hazırlanması
Tokio (Yaponiya). İş Cenevrədə keçirildi	1973-1979- (Tokio)	tariflərinin azaldılması, GATT-ın qeyri-tarif maneələri sahəsində səlahiyyətlərini genişləndirən və gücləndirən qanunların hazırlanması
Yunta del Este (Uruqvay). İş Cenevrədə keçirildi	1986-1994 (Uruqvay Raundu)	Gömrük baryerlərinin azaldılması, GATT mexanizminin inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq Ticarət Təşkilatının yaradılması barəsində saziş, Xidmətlər Ticarəti üzrə Baş Sazişin (GATT) hazırlanması

Mənbə: (Gənciyev G.Ə., 2005: 176).

Bu istiqamətdə daim fəal işlərin aparılması sənayeləşmiş ölkələrdə gömrük rüsumlarının orta dəyərinin 1945-1947-ci illərdə 40-60% -dən 80-ci illərin sonuna qədər 3-5% -ə qədər azalmasına səbəb oldu.

Görüşlər nəticəsində 5 il ərzində (1968-72-ci illər) tariflərin orta 35 salınması və antidempinq tədbirlərinin tətbiq olunması qərarı alındı. Avropada 1973-ci ildə inteqrasiya hadisəsinin yeni- yeni inkişaf etməyə başlaması (üzlərinin sayının 9'a qədər artmağı), ABŞ-ın ticarət ehtiyatının kəsirinə yol açmış beynəlxalq pul sisteminin dağılması, beynəlxalq iş hissəsində keyfiyyət yeni dəyişikliklərin reallaşması qattı çərçivəsində müzakirələrin bərpa olunmağına təkan verdi və 1973-79-cu ildə inşa edilmiş və Tokio turu kimi aydın olan çoxtərəfli ticarət danışıqlarının təməlini qoymuşdur. Müsahibələr çox çətinlik çəkdi və inkişaf etmiş ölkələr və üçüncü dünya ölkələri arasındakı dialoqun mürəkkəbliyi özündə əks olundu.

“Uruqvay Raundu” çərçivəsində imzalanmış sənədlər arasında intellektual mülkiyyətin, patentlərin, ticarət nişanlarının, müəllif hüquqlarının və ticarət sirri hüququnun pozulmasının qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulan ticarətdə mülkiyyət hüquqlarının qorunması üzrə müqaviləni (TRİPS) qeyd edə bilərik. Saziş qüvvəyə mindi. Xidmətlər ticarəti məsələsini müzakirə edərkən, azad ticarətə çoxsaylı tarifsiz maneələrin aradan qaldırılmasının əhəmiyyəti qeyd edildi. Ancaq ABŞ ilə AB-nin mövqeləri arasındakı fərq razılaşmanın bağlanmasına icazə vermədi.

GATT dünyanın 125 ölkəsini birləşdirdi, onun səlahiyyətləri daim genişləndirdi, ancaq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət və effektiv qərarların qəbul edilməsi imkanları isə məhdud idi. Bu baxımdan 117 ölkənin iştirak etdiyi Uruqvay Raundunun son mərhələsində beynəlxalq ticarət əlaqələrini effektiv şəkildə tənzimləyən və 1970-ci illərdə GATT-ı məhv edən regionalizmin aradan qaldırılmasına imkan verən Dünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılmasına dair Mərakeş sazişini imzaladı. Bu müqavilənin ayrı-ayrı maddələri Əlavə 1-də verilmişdir (Katzenstein, P.J., 2017: s.25).

GATT 1947-ci ildə çoxtərəfli tariflərin qaldırılması prosesini imzalanma günündən etibarən tətbiq etməyə çalışdı. Bu iş Dünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT)

tərəfindən davam etdirilir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ticarət münaqişələrinin həllində fəal şəkildə çalışır. ÜTT həmçinin, fəaliyyət növlərini də genişləndirir. GATT ilə bağlı tənqidlərin çoxu tariflərin yalnız bəzi sahələrdə azaldılması, bəzilərin də isə nəzərə alınmaması, yada məsələn, toxuculuq kimi sahələrə daha az diqqət yetirilməsi ilə bağlı idi. Lakin Uruqvayda aparılan danışıqlar ÜTT-nin fəaliyyətinin əqli mülkiyyət hüququ kimi yeni sahələrə siraət etməsinə gətirib çıxardı. Ümumiyyətlə, ÜTT-nin fəaliyyət sahəsi GATT-dan daha genişdir.

ABŞ, Kanada və daha sonra Meksika arasında bağlanan Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişinin ratifikasiyası, ÜTT-nin çoxtərəfli tarifi aradan qaldırmaq söylərini təhdid edən regional inteqrasiyanı nümayiş etdirir.

Regionalizm müəyyən bir bölgənin bir neçə ölkəsi arasında imtiyazlı ticarət sazişləri yaratma meyli kimi qəbul edilir. "Güzəştli ticarət sazişləri" (GTS) termininə pulsuz ticarət zonaları və gömrük ittifaqları daxildir. Regionizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri də GTS ölkələrinin müəyyən bir bölgəyə aid olmasıdır. Bundan əlavə, kiçik ölkələrin ticarət üstünlüyü qazanmaq üçün böyük həmsərhəd ölkələrə qoşulmaq meyli vardır. Meksikanın NAFTA-ya üzv olması və Avstriya, Finlandiya, İsveçin AB-yə üzv olması bunun nümunələridir (Madura J., 2008: s.212).

Ticarətin yaradılmasına baxmayaraq, onun dəyişməsi regionalizmin probleimidir. Məhz ticarətin dəyişməsi regionalizmi tariflərin çoxtərəfli azaldılmasından daha pis edir. Regional ticarət bloklarının yaradılması regionlararası ticarəti məhdudlaşdırır və buna görə çoxtərəfli azad ticarəti məhdudlaşdırır. Beləliklə, regionizmin mövcudluğu alternativlərlə müqayisədə dünya rifahını azaldır.

Çoxtərəfli ticarət - ticarət edən ölkələrin bərabərlik və azadlıq prinsiplərinə əsaslanaraq tarif maneələrinin birtərəfli azaldılması və bərpa edilməsi prinsipi əsasında GATT və ÜTT tərəfindən yaradılmış termindir. Reversibiliya prinsipi (qarşılıqlılıq) tarif azalması qazanan ölkələrin də tarif maneələrini azaltmasıdır. Bu prinsip, sistemdə "azad ticarət" haqqında heç bir siyasi fikir ayrılığının olmamasını təmin edir. Sonuncu prinsiplər güzəştlər verə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, azad

ticarət zonaları və ya gömrük ittifaqları yaratmaq istəyən ölkələr üçün istisnalara icazə verilir.

Əslində, GTS-in varlığını nəzərə alaraq, GATT “regionalizmin” ortaya çıxmasına imkan verir. Dünyanın Birləşmiş Ştatlar, AB və Şərqi Asiyaya kimi üç rəqib bloka bölünməsi narahatlıq yaradır. Bəzi təxminlər görə , dünyada təxminən 100 GTS var. Aydınır ki, regionalizm həqiqətən xarici ticarət sisteminə təhlükə yaradır. İqtisadçılar artıq təhlillərində təhlükəni azaltmağa istiqamətlənmiş tədbirləri nəzərdən keçirirlər. (<http://www.econlib.org/library/Enc/DistributionofIncome.html> -2018).

1.5. Xarici ticarət multiplikatoru

Xarici ticarətin multiplikatoru - milli gəlirin dəyişməsinin buna səbəb olmuş ixraca olan nisbətidir. Məsələn, ölkənin ixracı 100 milyon dollar artırsa, onun milli gəliri iqtisadiyyatdan pul vəsaitlərinin axını (çıxarılması), yəni əmanətlər, idxal və vergilər 100 milyon dollara çatanadək, həmin məbləğə bölünən kəmiyyət qədər artacaqdır.

İxracın ilkin dəyişməsi, investisiyaların dəyişməsi kimi, hər sonrakı dövr ilə azalaraq zəncirvari reaksiyaya gətirib çıxarır. İlkin dəyişikliyin çoxqat güclənməsinin təsirini verir. İntestisiya multiplikatoru kimi ixrac multiplikatoru da (M_x) istehlak sahəsində daxili proseslərdən asılıdır və istehlaka hədsiz meyl (MRC) və ya qənaətə hədsiz meyl (MRS) vasitəsilə müəyyən edilə bilər.

$$M_x = 1/MRS = 1/(1-MRC) \quad (1.1.)$$

Artan ixracın istehsal həcminə təsiri bu düstur əsasında müəyyən edilir:

$$\dot{U}MM = MPDX. \quad (1.2.)$$

Ancaq beynəlxalq ticarət yalnız ixrac deyil, həm də idxaldır. Əldə edilmiş ixrac gəlirlərinin bir hissəsi idxala getmirsə, onda daxili satın alma gücü də azalacaqdır. İdxal qənaətə bənzər şəkildə itki kimi (idxal mənfi xarakter daşıyır) hərəkət edir. Buna görə idxal qənaət funksiyası ilə eyni şəkildə təhlil edilə bilər. İxracata hədsiz meyl konsepsiyasının (MRM) tətbiqi ilə, idxal həcmindəki

dəyişikliklərin gəlir dəyişikliyinə olan əlaqəsi kimi, multiplikator düsturu aşağıdakı şəkli alır:

$$M_p = 1 / ((MRS - MRM) DX) \quad (1.3.)$$

İxracatdakı dəyişikliklərin idxala bağlı istehsal dəyişikliyinə təsiri düsturu:

$$DÜMM = 1 / (MRS - MRM) DX \quad (1.4.)$$

Xarici ticarət multiplikatorunun təsiri sonsuz deyil. Proses azalan xarakter daşıyır, istehlak mallarına hədsiz meylin dəyəri birdən az olduğuna görə növbəti addımların dəyərləri daim azalır. Müəyyən bir müddətdən sonra, ölkələrdən birində sərmayələrin artması nəticəsində yaranmış hiddət yumşaldılır, sistemlər yenidən tarazlığa gəlir. Beynəlxalq ticarətin inkişafı yolunda pozulmuş ticarət tarazlığının nizamlanması və əngəllərinin aradan qaldırılmasında aktiv dövlət tənzimləməsi böyük rol oynayır. Xarici ticarətin sürəti ödəniş balansının balansında təsirli olur. Bir tərəfdən, ödəniş balansını yaxşılaşdıran ixracın artması, bu müsbət balans qiymətini (multipleksor öz növbəsində idxal həcmnin artımını stimullaşdırır) dayandırmağa səy göstərən qüvvələri yaradır.

Digər tərəfdən, idxalı ixracından daim çox olan ölkələrdə yerli malların “sıxışdırılması” baş verir (tədiyyə balansının pisləşməsindən əlavə olaraq). Buna görə də həmin məsələdə milli iqtisadi siyasətin əsas vəzifəsi ixracla idxal arasında lazımi balansın əldə olunması, əhalinin maraqlarının təmin edilməsidir.

II Fəsil MÜASİR ŞƏRAİTDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BİRLƏŞMİŞ ƏRƏB ƏMİRLİKLƏRİ ARASINDA XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında əlaqələrin tarixi və əməkdaşlıq istiqamətləri

BƏƏ Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini qəbul edən ilk dövlətlərdən biridir. O vaxtdan bəri iki ölkə arasındakı əlaqələr müxtəlif sahələrdə əhəmiyyətli formada və effektiv formada tərəqqi etmişdir. Əslində, 2011-ci ildə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri səfirliyinin açılmasından sonra əlaqələr əvvəlki illərlə daha sıx əlaqəlidir. Buna görə də, ölkələrimiz arasındakı əlaqələrin iki dövrünü ayırmaq istərdim: Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Azərbaycandakı səfirliyinin açılmasından əvvəl və sonra. 2011-ci ilə qədər ölkələrimiz arasında yüksək dərəcəli səfərlər hər iki dövlətdə keçirilən müxtəlif tədbirlərdə iştirak edən, ikitərəfli maraq yaradan vacib problemləri müzakirə və müzakirə edən beynəlxalq konfranslar, sərgilər və festivallarda iştirak edən nümayəndəlik komitələrinin effektivliyi ilə tipikdir. BƏƏ təşkilatı və Azərbaycan, İslam Konfransı Təşkilatı və başqa mühüm və hörmətli regional və beynəlxalq təşkilatlar bu çərçivədə uğurla əməkdaşlıq ediblər.

BƏƏ Azərbaycan və Ermənistan Dağlıq Qarabağ çatışmalarında Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyir (Əhmədov, AT, 2016: s.25). Dövlətlərimiz arasında ticari, iqtisadi, trizm və bununla yanaşı texniki əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissarlığı da təsis etdik. Biz biznes forumları təşkil edirik, ideyalar qəbul edə bilirik. Şirkətlərimiz həm Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində, həm də Azərbaycanda ticarət komitələrində iştirak edirlər. Bundan əlavə, ölkələrimiz arasında qarşılıqlı inam və hörmətin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq müqavilələr, protokol və saziş memorandumu imzalanmışdır. Bunlardan bəziləri:

BƏƏ və Azərbaycan Respublikası arasında Mülki və Ticarət problemləri haqqında və hüquqi yardım barəsində Saziş, Abu Dabi, 20 noyabr 2006; Azərbaycan Respublikası Hökuməti və həmçinin Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında Abu-Dabi, 20.11.2006-cı il tarixli sərmayələri təşviq etmək və qarşılıqlı

qorunması haqqında Saziş; Azərbaycan Respublikası Hökuməti və hətta Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında, Əbu-Dabi, 20 Noyabr 2006-cı il tarixində gəlir vergisi ilə bağlı ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılma bilməsi haqqında Saziş; AZPROMO və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Federal Sənaye və həmçinin Ticarət Palatası arasında Anlaşma Memorandumu, Abu Dabi, 22 Dekabr 2009. Bunlar bizim əməkdaşlığımızın inkişafının sonrakı mərhələ üçün əhəmiyyətli özlü olaraq xidmət etmiş müqavilələrin yalnızca bəziləridir (<http://kyrator.Com.ua/index.php?Itemid=111&catid=9&id=94>: kursovaya-1kurs-vneshnyaya-torgovlya-vneshnetorgovye-svyazi-Ukrainy&option=com_content&view=article&limitstart=4: 2019).

Noyabr 2011, səmərəli tərəfdaşlığı daha da yüksəltmək üçün yeni bir başlanğıc idi. Bu, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Elçiliğinin, konsulluq xidmətləri və siyasi bununla yanaşı iqtisadi məsələlərin yanında təhsil və mədəni məsələlərlə maraqlanan Bakıda açıldığı tarix. Bu möhtəşəm hadisəni taxıban, 14 Fevral 2012 tarixində, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri xarici işlər naziri olan Şeyx Abdullah bin Zayed Al Nahyan, Azərbaycana bir iş ziyarəti reallaşdırdı. Bu dəfə həmkarı Elmar Məmmədov ilə bir araya gəldi. Ölkəmiz arasındakı yüksək səviyyəli əlaqələrin vurğuladı. İl ərzində, elçiliyi iki ölkəni bir araya gətirmə söyləri meyvelərdir. Dubai Ticarət və Sənaye Palatası, ilk ofisini Azərbaycanın paytaxtı xaricində açdı. İndi, Bakı Dubainin bölgənin digər bölgələrinə daxil qapısı. Eyni zamanda, Dubai Palatası, azərbaycanlı iş adamlarının və şirkətlərin Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri & # 039; ndəki iqtisadi imkanlara çatmalarına asanlaşdırır (Reece D., 2010: s.32).

Dost canlısı əlaqələrimiz və ortaqlığımızı digər parlaq nümunələri, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri prezidenti və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Baş naziri tərəfindən 2015-ci ilin Aprel ayı ərzində Dubaydəki Hakim El Şeyx Məhəmməd bin Rəşid Al-Maktoumün hökuməti ilə edilən rəsmi ziyarətlərdir. Bu ziyarət əsnasında, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ekselansları Hörmətli İlham Əli Əliyev ilə bir yığıncaq edildi və bu səfərin müxtəlif iqtisadi sahələrdə, xüsusilə investisiya əməkdaşlıqda və ikitərəfli əlaqələrin gələcəyində yaxşı nəticələr doğuracağına dair

etibarını dilə gətirdi. Fevralda, Prezident İlham Əliyev, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə rəsmi bir ziyarətdə tapıldı. Silahlı Qüvvələr Baş Komandir müavini, El-Hz Şeyx Məhəmməd bin Zayed əl-Nahyan və Ekselansları İlham Əliyev, toplantı katılımcılarıyla bir araya gəldi, regional və beynəlxalq ortaq maraqlarla əlaqədar mövzularda fikir mübadiləsi tapıldı və iki ölkə arasındakı dostluq və həmçinin əməkdaşlıq məsələlərini müzakirə etdilər. Abu Dabi Tac Şahzadəsi, prezident Ekselansları Şeyx Xəlifə bin Zayed Al Nahyanın müxtəlif sahələrdəki ortaq işlərlə maraqlandığını ifadə etdi. İki dost insanın xeyrinə müvəffəqiyyətli bir ortaqlıq quraraq hər iki ölkədə də mövcud olan bir çox fürsətdən faydalanmanın yolları üzərində müzakirələr davam etmişdir (<http://fins.az/>,2018)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ekselansları Şeyx Məhəmməd bin Rəşid Əl Maktoum və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin rəsmi səfəri zamanı bir çox mövzuda problemləri müzakirə etdilər. Görüşlərdə sülh və sabitlik və bununla yanaşı iqtisadi inkişaf üzərində dayanıldı. İki lider, iki dostcasına ölkə arasındakı əməkdaşlığı daha da genişləndirməyi qəbul etdi. İnvestisiya ortaqlıqları, ticarət, turizm və mədəni mübadiləsi təşviq etmək və xüsusilə iki tərəf arasındakı iş adamları və investorlar arasındakı qarşılıqlı baxılıb baxımından qarşılıqlı turizmi təşviq etmək məqsədiylə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə Bakı arasında hava uçuşlarının sayını artırma bilmək daha geniş formada əməkdaşlıq sahələri və s. mövzuları daxildir.

Bu səbəblə, güclü, etibarlı yoldaşlıqlar və qardaşlıq əlaqələri qurduğumuz açıqdır. Bu əlaqələr yalnız siyasət və iqtisadiyyat deyil eyni zamanda mədəniyyət və qarşılıqlı dəstək. Sənaye, enerji, kənd təsərrüfatı həmçinin rabitə və yüksək texnologiyaların yanında nəqliyyat, ticarət və investisiya, turizm bununla yanaşı yeni hava yolu, əqli mülkiyyət hüquqları, təhsil və mədəniyyət mövzularındakı əlaqələrimizi genişləndirməyi ümid edirik.

Azərbaycan zəngin və maraqlı ölkədir. Onun potensialı çoxdur. Bu potensial yalnız meşələr, çimərliklər, dağlar, səhralar və iqlim - yeri gəlmişkən burada qeyd edilənləri xüsusilə vurğulamaq istəyirəm ki, qar sırayla Azərbaycana bir cazibəlilik

verir - bir sözlə, çox cazibədar olan gözəl təbiət və təbii qaynaqlar ilə məhdud deyil. Bu sirli bir ölkədir və çox qonaqpərvər bir ölkədir. Bakıya gəldiyim ilk günlərdən əsasən hər Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə səfər etdikdə elə xəyal edirdim ki, sanki öz ana vətənimdəyəm. Əslində, hər iki ərəb idarəsi və Azərbaycan xalqı ümumi mənəvi dəyərlərə malik olmuşdur. Ailəmizin ənənələri oxşardır, qonaqları qəbul etmək və qonaqlarımıza hər şeyin ən yaxşısını təqdim etməkdir. Bütün bunlar xalqlarımızın bir-birinə münasibətində əsasən yaxınlıq duyğularını artırır (Xasbulatov R.İ., 205: s.45). Bakı cazibədar şəhərdir. Hal-hazırda Cənubi Qafqaz regionunda ən dinamik inkişaf edən şəhərdir.

Ölkəmizin dörd gələn nümayəndə heyətləri Bakıda təşkil edilən konfrans və həmçinin forumlarda iştirak etməkdən hər zaman böyük məmnunluq hissi duyurlar. Burada həmişə qonaq və salamlama prosesi ilə razılaşırlar (Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Hesabatları 2015). Bizim biri-birimizdən öyrənmək istədiyimiz əsas bir çox anlar vardır, eyni zamanda ümumi məqsəd və həmçinin maraqlarımız uğrunda görməli olduğumuz bir çox işlər də olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan "ASAN Service Örsə" öz markasını yaratmışdır. Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri e-hökumət və mobil cəmiyyətdə öz təcrübələrini Azərbaycanla bölüşmək istəyir. Ancaq ölkələrimiz arasındakı ticarət həcmi artırmaq üçün güclü bir arzumuz var.

Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Səfiri kimi bütün sahələrdə güc əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilə bilməsi əsas vəzifələrdən biri olmuşdur. Xüsusilə ticarət, iqtisadiyyat və turizm sahələrinə yönəltdiyimiz sahələr. Bunlar vacib məsələlərdir, lakin onlar göründüyü kimi asan deyil. Lakin bu istiqamətdə tədbirlər görmək vacibdir. Buradakı səfirlik bütün təşkilatların dəstəyi ilə həyata keçirilir. Xarici İşlər Nazirliyi ilə başlayan bütün digər orqanlar bizim üçün işimizi edirik - mövcud əlaqələri daha yüksək səviyyəyə gətirməkdə kömək edirlər (Pennington, Roberta 2017). Hər iki ölkəmiz gənkdir və ikitərəfli ticarət həcmi artırmaqda israr edirlər. Hər iki ölkənin qüdrətinin müxtəlif aspektlərini təqdim edə bilirik, belə ki, bizim xalqlarımızın həm Azərbaycan, həm də Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin mövcud imkanları ilə tanış ola bilərik. Bizim məqsədimiz Bakı, Dubay, Əbu-Dabi, Şarjah

və digər şəhərlərlə əlaqələri inkişaf etdirməkdir (Qeribov A., Ehmedova S., Şarizov A., 2017: s.126).

Bizim üçün Azərbaycan Qafqazın mərkəzidir. Azərbaycan lazımı infrastruktura malikdir. Bakıda keçirilmiş böyük sərgilərdə Birləşmiş Ərəb Əməkdaşlıqlarının geniş miqyaslı nümayəndə heyətlərinin iştirakı müsbət nəticələr verir. Bir nümunə götürmək istərdim: ölkələrimiz arasında uçan təyyarələrin həmişə sənişinlərlə dolu olması onu sübut edir. Mən həmişə səfir kimi müxtəlif sahələrdə əlaqələrimizi genişləndirmək üçün imkanlar axtarıram. Bu böyük imkanlardan biri Azərbaycanın müdafiə naziri, general-polkovnik Zakir Həsənovun görüşü idi. Bu görüşdə regionda hərbi-siyasi vəziyyət, hərbi əməkdaşlığın perspektivləri müzakirə olundu.

Son vaxtlar Azərbaycan İqtisadiyyat Naziri Şahin Mustafayevlə görüşdə Azərbaycan və BƏƏ hökumətləri arasında iqtisadi, ticari və texniki əməkdaşlıq üzrə 6-cı iclasın birgə Hökumətlərarası Komissiyasının gündəliyi ilə bağlı fikir mübadiləsi aparıldı. Biz də təhsil sahəsində əməkdaşlığımızı inkişaf etdiririk. 2015-ci ilin oktyabrında Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının səfiri kimi Bakı Ali Neft Məktəbində qonaq oldum. Məktəbin rektoru ingilis dilində vacib bir fəaliyyət kimi təlim proqramı təklif edən bu müasir məktəbin yaradılmasının vacibliyini vurğuladı. Əminəm ki, Əbu-Dabi Neft İnstitutu ilə ikitərəfli əməkdaşlıq qurmaq üçün öz nüfuzunu verəcəyəm. Birgə əməkdaşlıq perspektivləri və kliring proqramlarının həyata keçirilməsi üçün imkanlar mövcuddur.

2.2. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında iqtisadi əlaqələrin əsas istiqamətləri

Asiya və Avropanın arasında əlverişli coğrafi mövqedə olan Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri torpaqlarının kiçik olmasına baxmayaraq, yalnız Yaxın və Orta Şərq bölgəsində deyil, eyni zamanda, dünya iqtisadiyyatında özünə xas bir rol oynayır. Belə mövqeyə sahib ölkə ölkənin beynəlxalq iqtisadi mərkəzə çevrilməsini asanlaşdırır. Bu gün körfəz ölkəsi deyərəkən, gözlərimiz qarşısında başlanğıcda mavi dəniz suları və çöl fonunda müasir göydələnlər, beşulduz otellər, sənaye müəssisələri, çimərliklər, geniş və gözəl prospektlər, kənd təsərrüfatı müəssisələri, vaxtilə "çöl gəmisini" olaraq adlandırılan dəvələrlə birlikdə, müasir bahalı avtomobillər canlanır (Ahmedov NH, 2008: s.150).

İqtisadiyyat xam neft və təbii qaz idxalı və ixracına əsaslanır və Ərəb dünyasında lider dövlətlərdən biridir. Bundan əlavə, ticarət, turizm və gəmiqayırma sahələri ölkənin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli gəlir gətirir. Bununla birlikdə, əmirlikdə davamlı artım neft-qaz sahəsi tərəfindən təmin edilir. Hazırda hər gün 2,2 milyon barrele qədər neft çıxarılır. Neftin böyük bir hissəsi Əbu-Dabidən əldə edilir. Əmirlikdəki Şarjah, Dubai və Ras el-Hayme də ən əhəmiyyətli neft istehsalçılarıdır. Ölkənin ticarət mərkəzi olan Dubay, böyük xarici investisiyaların iştirak etdiyi üçün, BƏƏ iqtisadiyyatı daha çox sabitlik əldə etmişdir.

BƏƏ inkişaf etmiş tranzit nəqliyyat infrastrukturuna, xüsusilə altı beynəlxalq hava limanına malikdir. Bunlardan ən böyüyü olan Abu Dabidə və Dubayda 6 milyona yaxın insan xidmət göstərir. Son 25 ildə 100 milyon ağac əkilməmişdir. Bu, ətraf mühitin qorunmasına və ekoloji tarazlığa nə qədər əhəmiyyət verildiyinin göstəricisidir. Neft ixracından əldə edilən yüksək gəlirlər sayəsində, nəqliyyat sisteminin dərin yenidən qurulduğu və İzmirdə dəmir yolu olmadığı halda quru yolu sistemi çox yaxşı inkişaf etdi. Hesabın əmirlikdə etibarlı açıq iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən neft məhsulları ixracından böyük gəlirlər hesabına dinamik şəkildə böyüyür və çiçəklənir. Digər tərəfdən, əmirlikdə azad iqtisadi bölgələrin yaradılması işdən güclü dəstək aldı.

Hazırda ölkənin sosial strukturlarının gücləndirilməsi etibarlı və təhlükəsiz bir cəmiyyət yaratmağa kömək edir. Ölkənin hər 55 sakininin birində milyonlar dövlət toyuna girir, hər biri yüz min dollar pul və torpaq hədiyyə kimi verir. Bu gün əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması üçün bir sıra proqramlar həyata keçirilmişdir (Bağirova İ.V. 2009: s.58).

Azərbaycan ilə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında diplomatik əlaqələr 1 Sentyabrda quruldu. Milli Münasibətlər Lideri Alidarev və BƏƏ nin qurucusu Şeyx Zayed Al Nahyan, ölkələrimizdəki dövlətlərarası əlaqələrin inkişaf etdirilməsində və möhkəmləndirilməsində rol alan Milli Lider Heydər Əliyev və BƏƏ nin qurucusu Yığıncağın görüşülməsinin sonra Mərakeş; tək İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı tərəfindən təşkil edilən konfransın bir hissəsi olaraq bu əlaqələrin əhəmiyyətini qeyd etmək vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı ildə Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində rəsmi səfəri, qarşılıqlı əlaqələrdə yeni bir mərhələnin başlanğıcı olaraq da xarakterizə edilə bilər. BƏƏ səfirliyinin 2011 də Bakı da açılmasının ardından ikitərəfli əlaqələr müzakirə edilib. Qısa bir müddət sonra Dubai Ticarət və Sənaye Palatası, ilk xarici ofisini Bakı da qurdu. Belə böyük bir otağının ilk beynəlxalq Təmsiliyyə 2012 də Azərbaycan da açılması təsadüf deyil. Eyni zamanda, Dubai Palatası, BƏƏ dəki iş adamları və şirkətlər üçün imkanlar təklif edir (Heard-Bey, Frauke 2004). Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fevral 2016da BAE'nin rəsmi səfəri və BƏƏ Xarici və Beynəlxalq Əməkdaşlıq naziri Şeyx Abdullah bin Zayed Al Nahyan'ın 2017 Mayda Bakıya rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin dərinləşməsinə xüsusi dəstək verdi. Son illərdə, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi ilə BƏƏ Xarici İşlər Nazirliyi arasında siyasi məsləhətləşmələr müsbət bir nəticə idi (<http://newtimes.az/>,2016).

BƏƏ, İKT və digər beynəlxalq təşkilatların toplantılarında hər zaman möhkəm dayandı və Azərbaycanın doğru işlərini müdafiə etdi. Buna qarşılıq Azərbaycan, İzmirin maraqlarını dəstəkləmə vəzifəsini boynuna götürdü və bu ölkədə təşkil edilən müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə fəal olaraq qatıldı. İndiyə qədər, iki ölkə arasındakı qarşılıqlı əlaqələri təşkil təxminən 40 sənəd qanuni bir çərçivə

olaraq imzalanıb. Azərbaycanı və mədəniyyətini sevən Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri səfiri, ölkədəki hər kəs Məhəmməd Alqubaisinin Azərbaycanı dostluq bir ölkə olaraq qəbul etdiyini söylədi. Əlaqələrimizin bütün istiqamətlərini inkişaf etdirməyə çabalamayacağını söylədi.

Azərbaycan ilə BƏƏ arasında yüksək siyasi əlaqələrin inkişafı iqtisadi əlaqələrdə müsbət nəticələr göstərmişdir. Hələ də, investisiya, turizm və aviasiya sahələrində müvəffəqiyyətli bir əməkdaşlıq qurulur. Kənd təsərrüfatı, yüksək texnologiyalar, enerji, təhsil, investisiya və digər sahələrdə əlaqələr uğurla davam etdirilməkdədir. BƏƏ liderliyinin mütərəqqi fikirli və ağıllı siyasətinin nəticəsi olaraq, bu ölkə bir çox məsafə aldı və dünyanın ən böyük turizm mərkəzlərindən biri halına gəldi.

Bu mövzu Azərbaycan ın yanında digər ölkələrə də maraq duyur. Bu təbii bir vəziyyətdir. Çünki iki ölkənin də bənzərlikləri var. Azərbaycan gənc və gələcək vəd edən iqtisadiyyatıyla BƏƏnin maraqlarını çəkə. Azərbaycan ın əlverişli iqlimi və məhsuldar torpaqları, yüksək keyfiyyətli, təbii kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və ixracatını etməyə imkan verir. Bu məhsulların BƏƏyə və bütün Körfəz ölkələrinə ixrac edilməsi bölgədə qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kömək edəcək. Digər tərəfdən, Azərbaycan xalqının gözəl təbiəti, zəngin mədəniyyəti, mətbəxi və qonaqpərvərliyi, başda BƏƏ olmaqla bütün dünyadan turistləri özünə çəkir. Eyni zamanda viza rejiminin sadələşdirilməsi və "ASAN Visa" tətbiqinin bir nəticəsi olaraq, son iki ildə BƏƏ yi ziyarət edən turist sayı 30 dəfə artmışdır.

Azərbaycanın təbii gözəlliyi, turizm infrastrukturunu, zəngin mətbəxi və ilin dörd mövsümündə rahatlamamızı və iyileştirmemizi təmin edən qonaqpərvərliyi, ölkəmizdəki turist axınını sürətləndirir. BƏƏ vətəndaşları üçün sadələşdirilmiş viza rejiminin tətbiqi müsbət bir addım olaraq, nəticə olaraq, 2015-e müqayisədə 2016 - dan etibarən turist sayındakı artımın 30 qatından çox. Əlavə olaraq, həftəlik səfər sayı 30a çatdı (<http://www.1news.az/>),(2018).

İki ölkənin hökumətləri arasında iqtisadi, ticarət və texniki əməkdaşlıq üçün ortaq bir komissiya var. Bu çərçivədə müzakirələr aparılır və iş forumları təşkil

edilər, şirkətlər hər iki ölkənin paytaxtlarında sərgilərə qatılır. 2009-ci ildə qurulan hökumətlər arasına ortaq komissiya, iqtisadiyyat, enerji, turizm, kənd təsərrüfatı, səhiyyə, logistika, investisiya, neft-kimya sənayesi, bank və maliyyə sahələrində əməkdaşlıq üçün imkanların inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli bir rol oynamışdır. Mis tullantıları, alüminium, maşın təchizatı, maqnetik lentlər və s. Azərbaycandan BƏƏyə qida məhsulları, tikinti materialları, avtomobillər və hesablama maşınları Azərbaycandan idxal edilir. həkəmdir. Azərbaycan, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə edilən ixracatı artırmaq üçün Dubaidə bir ixrac vəzifəsi meydana gətirdi. Missiyamız 20 meyvə suyu şirkəti, meyvə suyu, təbii mineral su, meyvə və tərəvəz məhsulları və ət və ət məhsulları bununla yanaşı bal, süd və süd məhsullarının nümayəndələrini ehtiva etməkdədir. Azərbaycanın məhsulları Dubaidə bir ölkənin stendində göstərildi.

Ümumiyyətlə, son 10 il ərzində Azərbaycan və BƏƏ-nin iş adamlarının iştirakı ilə 20 tədbir görülmüşdür. Azərbaycan-BƏƏ biznes forumu, 20 oktyabrda Azərbaycanın İxracat və Investisiya Təşviq Fondu tərəfindən təşkil edildi. Sənaye, kimya, qida, tikinti, əczaxana və s. Bölgədə 150-dən çox iş adamı var. Nəticə olaraq, kənd təsərrüfatı, yüksək texnologiya, enerji, təhsil, investisiya və digər sahələrdə mövcud əlaqələr uğurla davam etdirilməkdədir.

İndi BƏƏ-dən Azərbaycan iqtisadiyyatına 778,1 milyon dollar gəlir. Azərbaycandan Azərbaycana 284,4 mln. Dollar investisiya qoyula bilib və bu proses davam edir. Hazırda Azərbaycanda olan BƏƏ-yə məxsus 255 şirkət qeydiyyatda alınıb. Teqdirelayiq, Dubai Ticarət və Sənaye Palatasının ilk nümayəndəliyini Bakıda açdı (<http://salamnews.org>,2017).

Enerji sahəsində qarşılıqlı əlaqələr xüsusilə vacibdir. Həm Azərbaycan, həm də ki, BƏƏ neft və qaz ölkələridir və orada inanılmaz iştirak var. Eyni zamanda, iki ölkə seçimi və davamlı enerji qaynaqlarının və qeyri-neft hissəsinin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Bu üstünlüklər, birgə fərziyyənin icrasına monetariliy uyğun olan genişləndiyini düşünür. Azərbaycanın böyük günəş və həmçinin külək enerjisi potensialı var və bu potensialdan həyata keçirilməsində BƏƏ dən olan

investorların da iştirakı istənən. BƏƏ Avropanın enerji sektorunda fəaliyyət göstərə bilən bəzi əhəmiyyətli şirkətlərin səhmdarı olduğunu, "Şimali Axın" təbii qaz xəttinin çəkilişi də daxil olmaqla yanaşı, bu ölkənin Avropada çox sayda iqtisadi layihələrdə iştirak edə bildiyi və bu baxımdan əslində iki ölkənin əsasən Avropa bazarında da yaxın bir zamanda əməkdaşlıq etməsi üçün fürsətlər varlığı əhəmiyyətli əhəmiyyət kəsb edir (АВДОКУШИН Е.Ф., 2001: s.154).

UAE is additionally the fifth biggest petrochemical industry on the planet. Azerbaijan gives extraordinary consideration to the improvement of the petrochemical business. Such a factor requires shared relations here. A display of Azerbaijani craftsmen was held in the entryway of the "Emireyts Palas" inn in Dubai and the trademark "Islamic Solidarity - Azerbaijan course" in the lobby where the occasion was held for the current year because of the 25th commemoration of the foundation of political relations among Azerbaijan and the UAE and the Day of State Independence of Azerbaijan.

Emirates Dubai, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində yerləşən bir hava yoludur. Dubay Hökumətinə məxsus Emirates, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin beynəlxalq havayoludur. Qurulduğu gündən bəri ikinci il istisna olmaqla, hər il qazanlı mənfəətini tamamlayan Emirates, ticarət xarakterli fəaliyyətini kommersiya aviaşirkəti kimi Dubay Hökumətindən maliyyə dəstəyi, zəmanəti və qorunması olmadan davam etdirir. Əmirliklər dünyanın ən gənc donanmalarından birinə sahibdir. Emirates filosunda 259 təyyarə, 159 Boeing və 100 Airbus idi. 2017-ci ildən etibarən Emirates 224 təyyarə sifariş verib, bunların hamısı geniş bədən təyyarəsidir. Emirates, 75-dən çox ölkədə 140-dan çox istiqamətdə uçuş edir (Alexander Cornwell; Staff Reporter 2018).

İki ölkə arasındakı münasibətlərin və Azərbaycanın zəngin sosial mirasını əks etdirən təqdimat respublikamızın əsas təşkilatlarının stendlərindədir. "Azərilmə", "Bagdan", "Badamlı", "Sirab" nəticələri ilə AZAL və Silkway milli təyyarələri nümayiş etdirildi. Bu hadisələrin içərisində tanınmış Azərbaycanlı "Gazelli" təşkilatı ilk sıxılmış stendə millətin düzəldici əşyalarını nümayiş etdirdi. "Kazelli"

brendinin stendinə qonaqlara bu parfumeriya-restorativ təşkilatın Azərbaycandakı nöqteyi-nəzərindən məlumat verildi. BƏƏ və Azərbaycan sənaye, dirilik, aqrobiznes, yazışmalar və yüksək irəliləyişlər, nəqliyyat, mübadilə, spekulasyon və səyahət sənayesi yaratmaq yolunu taparaq, möhkəm və etibarlı dostluq bununla yanaşı qardaşlıq yaradır.

Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Çevrilmə Layihəsinin tamamlanması, Şimali-Cənubi beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi işlərinin davam etməsi, bu bölgədəki bağların genişləndirilməsi və BƏƏ daşınmaların Azərbaycan üzərindən daşınması üçün böyük fürsətlər yaradır. BƏƏ-nin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı mövqeyi dəyişməyib və BƏƏ Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyə bilər. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı – 2016 ilin oktyabr ayında Daşkənddə təşkil edilən Xarici İşlər Nazirləri 43. konfransında üzv dövlətlərin Dağlıq Qarabağ bölgəsi daxil, Azərbaycanın işğal altındakı torpaqlarında çıxarılan məhsulların torpaqlarına idxalına, ixracına və satışına, ayrıca bu sahələrdə şirkətlərin iqtisadi fəaliyyətlərini yol verilməyəcəyi mövzusunda çağırış əks olundu.

Şeyx Abdullah bin Zayed Al Nahyan (BƏƏ xarici işlər və Ümumi Əməkdaşlıq naziri), BƏƏ nin Azərbaycan ilə ortaklığından qürur duyduğunu həmişə vurğulamışdır. Azərbaycan tərəfi, BƏƏ-yə dəfələrlə xoş və səmimi sözlər dilə gətirdi. Əslində, hər iki ölkənin də öz bölgələrində mübahisəli problemlərə sülh bir həll tapdıqlarını, sabitlik və təhlükəsizliyi gücləndirmək üçün səy göstərdiklərini və qarşılıqlı olaraq faydalı iqtisadi əməkdaşlıq üçün imkanlar təmin etdiyini söyləmək mümkündür. Bunlar isə hər iki dövlətin və əsasən xalqın xoş və firavan gələcəyini təmin edən əsas faktorlardır (<http://www.anl.az/>, 2013).

Ticarət ölkələrinin iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafında əhəmiyyətli bir rol oynadığı ifadə edilməlidir. 15 Yanvarta Dubaydakı Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin məşhur alver mərkəzi “Alver Mərkəzi” ndə “Azərbaycan Ticarət Evi” açıldı. İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən yaradılan Azərbaycan Ticarət Palatası BƏƏ bazarında Azərbaycanda çıxarılan markanın təqdimatını dəstəkləyəcək,

Azərbaycan məhsullarının təqdimatını və ixracatını dəstəkləyəcək, BƏƏ də yerli məhsulların satışını təşkil edəcək və bu sahədə təşəbbüskarlarla əməkdaşlıq edəcək.

Ticarət Palatasında Azərbaycan şirkətlərinin müxtəlif məhsullarının sərgisi keçirilmişdir. Meyvə-tərəvəz, quru meyvə, qoz-fındıq, çay, cəm, meyvə şirələri, mineral suları, soda, konserv məhsulları, bitki yağı, süd və süd məhsulları, qənnadı məmulatları, kosmetik məhsullar və s. nümayiş olunur. Ticarət Palatasında Azərbaycanın zəngin mətbəxinə xidmət edən bir restoran da var.

2.3. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin təhlili

Respublikamız öz suverenliyini qazandıqdan sonra, xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində sərbəst və müstəqil siyasəti bir zərurət halına gəldi və digər tərəfdən lazımlı təməllər yaradıldı. İllər ərzində ölkə, mənfəətləri, ehtiyacları və fürsətləri baxımından SSRİ ilə, xarici ölkələrlə və hətta köhnə müttəfiqləri ilə müstəqil iqtisadi əlaqələr kuramadı. Azərbaycan xarici ticarət əlaqələrinin təhlili son illərdə başlayan meylin ticarət əlaqələrinin sərbəstləşməsi, idxal və ixrac quruluşunun və qrafiklərinin genişlənməsi, ölkəmizin xarici ticarət təşkilatlarına iştirakı və bu təşkilatların qayda və üsullarının xarici ticarət siyasətinə tətbiq olunması və s. Olduğunu göstərir. Kommersiya sektorunda müsbət meyillər ortaya çıxmışdır (Geribov A, Azizov A, Əhmədova S., 2017: s.140).

Azərbaycan bütün qitələrlə kommersion-iqtisadi bir əlaqədir. Bununla birlikdə, dünya bazarlarında istehsal olunan məhsulların rəqabət gücü aşağı olduğundan, respublika əsas olaraq xammal ixrac edir. İqtisadi inteqrasiya son zamanlarda dünyadakı ölkələr tərəfindən gücləndirilmişdir. Hər ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı indi dünya iqtisadiyyatının milli sərhədlərində. Bu görə dünya bölünməsinə hazır bir ölkədə təmsil edilmək daha da əhəmiyyətli. Sənayeləşmiş ölkələr dünya bazarına hazır məhsullar, irəli, qabaqcıl texnologiyalar, daha çox elm dostu məhsullar istehsal edirlər. Bu texnologiyaları tətbiq ölkələr sürətlə milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyə və inkişaf etdirməyə davam edir.

Azərbaycanın idxal və ixrac tarazlığının analizi, ölkənin Avstraliya, Belçika, Bolqarıstan, Çin, Çex Respublikası, Fransa, Almaniya, Macarıstan, İsrail, İran, Cənubi Koreya, Paule, Türkiyə, İsveçrə, Suriya, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə ixrac edildiyini göstərir. Güclü inkişaf etmiş ölkələrdən gələn texniki tərəqqinin təməlini meydana gətirən sənaye sektorlarının məhsulları ilə birlikdə Azərbaycan da sənaye ilə kənd təsərrüfatı məhsulları, inkişaf və istehsal üçün bütün imkanları və faktorları gətirməkdədir. Yuxarıda göstərilən ölkələrdən idxal et, süd məhsulları, çay, düyü, quş əti, günəbaxan yağı, quru spirtli içkilər, üzüm, alma, armud, pıes, şirniyyat məhsulları, meyvə və tərəvəz suları, siqaretlər, makaron məhsulları, mədən suları, ev mobilyaları, xalça və xalça məhsulları, elektrikli ev alətləri, telefonlar, ayaqqabılar, pambıqlı parçalar, kauçuk və rezin məhsullar, elektrik xətləri və kabellər, sintetik yuyucu, boyalar və s. gətirildi.

Ancaq ölkəmizdə bu məhsulların istehsalı üçün bütün imkanlar və faktorlar vardır. Bu məhsulların istehsalı uzaq məsafələrdən qeyri-kafi nəqliyyat edilməsini qarşısını alır, məhsuldarlığı artırır, ictimai gərginlikləri azaldır və milli gəliri artırır. Bunların hamısı əhalinin həyat səviyyəsinin artırır. Milli iqtisadiyyatımızı ən əhəmiyyətli inkişaf sahələrindən biri, təbii-coğrafi, və sosial-iqtisadi və milli faktorlarla koşullandırılmış olan ictimai işçiliyi hissəsidir. Ticarət əlaqələrin inkişaf səviyyəsi, ictimai bölgüsünün inkişafı və cəmiyyətin istehsalçı güclərinin inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Ticarət əlaqələrinin dinamikası İqtisadiyyatın fərqli sektorları, müştərilər arasında uzun müddətli istehsal əlaqələri tələb edir.

Neft, dəmir metalları, tikinti, meşə təsərrüfatı və qida məhsulları ümumi yük nəqlöyyatına yüksək nisbətdə malikdir. Azad edilən kargolar quruluşu, beynəlxalq iş hissəsinin xüsusiyyətini müəyyən edir. Azərbaycandan göndərilən yükün yarısından çoxu neft məhsullarına düşür (Genghiyev V.D., 2010: s.210).

İqtisadi və Ticari Əməkdaşlıq və İctimaiyyətlə Əlaqələr Nazirliyi, ölkə səviyyəsində əmək məhsuldarlığını artırmağa, məhsul istehsalı üçün material və əmək xərclərini və iqtisadiyyatın bütün sektorlarına investisiya ilə əlaqədar xərcləri artırmağa qərarlıdır. Bu ictimai xidmət hissəsinin və istehsal məhsuldarlığının əsas

məqsədi kilid bir göstəricidir. Ölkəmizin ticarət əlaqələri fəal iş bölgələrinə və istehsala əsaslanmalıdır.

Nəticə olaraq, istehsal xərcləri azalır və iş gücü məhsuldarlığı artır, beynəlxalq əmtəə birjalari qarşılıqlı olaraq faydalı ola bilər. Xarici ticarət əlaqələrinin tarixi xüsusiyyətləri və milli iqtisadiyyatın inkişafı, müxtəlif təbii və iqtisadi şərtlər, ölkənin əlverişli daşımaları və iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqəlidir. Azərbaycan, Avropa və Asiyanın ortaya çıxmasıyla birlikdə istehsalçı güclərin və məhsuldar nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün çox əlverişli bir vəziyyətə malikdir.

Azərbaycan, o zamandan bu yana digər ölkə və bölgələrin istehsalındakı payını, ictimai işçiliyi hissəsi və beynəlxalq iş gücü və iqtisad mütəxəssisliyi və birlikdə inkişafın inkişafıyla artırmaqdadır. Azərbaycanın kommertiya əlaqələrinin gücləndirilməsi və iş hissəsinin dərinləşdirilməsi. İş-gücünün dərinləşməsi, təbii ehtiyatların qazanılmasını və ticarət əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün şərtlər yaradaraq müxtəlif sənayenin yaradılmasını təmin edərək istehsalçı güclərin konuşlandırılmasında güclü bir dəyişiklik etdi. (Gənciyev age, və d., 2010: s.215).

Azərbaycan öz ehtiyaclarının əksəriyyətini digər respublikalardan alınan istehlak malları üçün ödəyə bilər. Ümumiyyətlə, ərzaq məhsullarının əsas 70 %-i digər rayonlardan gətirilə bilər. Xalq sənaye istehlak mallarından Azərbaycana avtomobillər həmçinin elektrik cihazlar, pambıq və bununla yanaşı yun parça, ayaqqabı və s. Yüngül sənaye məhsullarına olan əsas tələbatın 45% -i məhsullarla ödənilir. Beləliklə, Azərbaycan sosial əmək zonasında, ixtisaslaşmada və konservatizmdə, iqtisadi inteqrasiyada fəal iştirak edir. Hazırda Azərbaycanda olan güclü inkişaf etmiş yanacaq və enerji, maşın, neft-kimya devlətidir ki, bu sənaye sahələrinin əsas inkişaf etdirilməsi birbaşa neft və qazın çıxarılmağı ilə əlaqədar olur. Digər tərəfdən isə, xalq sektorunun ehtiyaclarını qarşılamaq üçün qara və rəngli metallurgiya inkişaf etmişdir. Hər il müxtəlif təbii qaynaqları mənimsəməklə birlikdə, onların istehsalı və hətta ixracı üzrə ixtisaslaşırıq və hətta bu da milli iqtisadiyyatımızın inkişafına gətirib çıxarar (Evans G., 2014: s.45).

Azərbaycanın İqtisadi və həmçinin təbii şəraiti hətta istehsalın və bununla yanaşı ərazi rəhbərliyi xüsusiyyətləri, əhəmiyyətli məhsul növlərinin istehlakı və nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsi və formalaşmasında əsaslı təsir edir. Bir nəqliyyat sisteminin və bununla yanaşı ticarət əlaqələrinin inkişafı qarşılıqlı olaraq vacibdir. Bu, vahid nəqliyyat şəbəkəsinin göndərilməsinin həcmi və keyfiyyət göstəricilərini müəyyənləşdirdiyini göstərir. Vahid nəqliyyat şəbəkəsi geniş beynəlxalq ticarət-İqtisadi əlaqələr yaradaraq, istehsalın ixtisaslaşmağı və kooperativləşməyini təmin edərək təbii qaynaqlardan, bütün təbii-coğrafi ilə başqa resursların tam istifadə etməyə imkan verir. Bu görə ölkəmizdə xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və həmçinin İqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə ardıcıl olaraq iş aparılmalıdır (Bağirova İ.V., 2009: s.29):

- ölkənin ixrac potensialının doğru qiymətləndirilməsi və bununla yanaşı onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- idxalın obyektiv tələbatının həcmi müəyyənləşdirmək;
- İxrac edilmiş ehtiyat sahələrinin inkişaf imkanlarını və pesarilərinin araşdırılması;
- ölkəyə xarici maliyyə-kredit resurslarının tətbiqi;
- iqtisadi təhlükəsizlik siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsi;
- inteqrasiya olunmuş prinsiplərin dizaynı və inkişafı və s.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın xarici ticarət qurumlarında iştirak etmək imkanları genişlənir. Elə ki, müasir dövrdə Azərbaycanda azad bazar iqtisadiyyatına atılması, mülkiyyətin çoxnövlüü, İqtisadiyyatın gedərək liberallaşdırılması, xarici ticarətin və bir bütün olaraq xarici İqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, "açıq qapı" siyasətinin tətbiq olunması, müxtəlif gömrük rüsumlarının və həmçinin gömrük məhdudiyyətlərin qaldırılması və s. dövlətin dəstəyi ilə müxtəlif işlər yerinə yetirilir. Bazar İqtisadiyyatı Sahibkarlıq İnkişafı, sərbəst iqtisadi ticarət zonalarının yaradılması, xarici ticarətdə dövlət tekelinin artması və ölkənin beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklərinin rəşional istifadəsi üçün uyğun şərtlər yaradır.

Respublikamızda xarici iqtisadi fəaliyyət prinsipə burada olan yeni normativ hüquqi bazaya və həmçinin dövlət tənzimləməsi mexainzminə söykənən olaraq, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verə bilməli, ölkənin dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasını təmin etməlidir. Quraşdırılmış da əsasən ölkənin əsasən beynəlxalq İqtisadi-ticarət təşkilatlarda iştirakı ilə klimalı. Bu da beynəlxalq biznes hissəsinin daha da dərinləşməsinə, mövcud resursların səmərəli istifadə edilməsinə, elmi və texniki əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə və bununla yanaşı əhalinin tələbinin əhatəli ödənilməsinə uyğun şərtləri meydana gətirər ("Azərbaycanın xarici ticarəti" Statistik məcmuə / 2018).

Cədvəl 2. Ölkələr üzrə xarici ticarət əlaqələri

Ölkələr	2013	2014	2015	2016	2017
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	103 407,2	65 469,9	72 283,4	69 371,8	39 495,1
Türkiyə	1 989 790,7	1 789 134,2	2 648 642,1	2 367 241,2	2 640 046,2
Belarus	102 031,4	99 032,7	93 674,6	124 531,1	147 700,6
Rusiya Federasiyası	2 583 022,8	1 954 751,7	1 855 692,3	2 050 953,1	2 141 283,3
Ukrayna	864 689,2	468 021,7	333 129,0	331 215,5	810 280,3
Almaniya	2 179 759,7	2 629 200,3	1 913 958,5	1 001 323,4	894 119,4
Amerika Birləşmiş Ştatları	1 366 765,6	1 309 246,2	1 185 093,8	552 255,9	781 783,5

Mənbə: "Azərbaycanın xarici ticarəti" Statistik məcmuə /2018

Cədvəldən aydın görürük ki, ölkələr üzrə də xarici ticarət əlaqələri BƏƏ üçün 2017-ci ildə bir qədər azalmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə 103 407,2 olan göstəricilər, 2014 - cü ildə 65 469,9, 2015-ci ildə bir qədər artaraq 72 283,4 olsa da, 2016 – cı ildə yenidən azalaraq 69 371,8 olmuşdur. 2017 – ci ildə bu göstərici demək olar ki, iki dəfə azalaraq 69 371,8 olmuşdur.

İnkişaf etməkdə olan hər bir ölkələrin və dövlətlərin keçid iqtisadiyyat dövründə yaşayan beynəlxalq ticarət sistemində inteqrasiyası öz xarici ticarətini

inkişaf etdirə bilmək və müəyyən bir sabit ticarət mühiti yaratmaq hüququna malikdir. Azərbaycan beynəlxalq ticarət səviyyəsində təlim keçmək üçün ÜTT-yə üzv olmaq niyyətində olurlar. 1998-ci ilin iyul ayı ərzində ölkəmiz ÜTT-də müşahidəçi statusu aldı. O, artıq DTÖ-yə Azərbaycanın xarici ticarət rejiminin hazırlanmasını təklif edib və ÜTT-yə üzv olacağı gözlənilir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü ölkəmizə aşağıdakı üstünlükləri gətirə bilər:

1) ixrac-idxal əməliyyatları ilə birlikdə məşğul olanlar lisenziyasız hüquqi torpaqdan istifadə edə bilərlər;

2) xarici dövlətlərin tətbiq edə biləcəyi əsas daxili vergilərin, baltaların və gömrük yığımlarının ayrı-seçkiliyindən qorunmaq;

3) ölkənin xarici ticarət və digər maraqları qoruyucu üçün mübahisəli və mübahisəli məsələlərin həlli hüququna malikdir. Azərbaycan hökuməti üçün bu təşkilatın üzvü olmağın mənfəəti və mənfəəti nəticələrindən danışmaq daha maraqlıdır. Ancaq ənənəvi olaraq mükafat və zərərləri ixracatçı və təchizatçı mövqeyindən qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur. Əlbəttə ki, hər iki icmanın mükafat və itkilər olduğu kimi bəyan etmək də (Ahmedov N H., 2008: s.155).

İxracatçılar aşağıdakıları istinad edə bilərlər. Onlar: a) ÜTT institutları vasitəsi ilə geniş miqyaslı və zəngin məzmununa çıxış əldə edə bilər və eyni zamanda bu təşkilatların köməyi ilə ticarət anlaşmazlıqlarının düzgün həllinə nail ola bilər: c) Çoxtərəfli ticari danışıqlarda tam və bərabər üzv ölkələr olaraq iştirak etməkdə və dünya ticarət strategiyasına təsir etmək imkanı qazanır. Dilerlərin sahiblərini yerləşdirmək üçün aşağıdakılardır:

- İdxal vergilərinin azaldılması, milli bazarın rəqabət edibilirliyini artırır;
- istehlakçılar daha ucuz və daha keyfiyyətli olur;
- tariflərin azalması xammal və materialların ucuz qiymətlərinə və məhsul və xidmət xərcləri (xidmət) üzrə müəyyən edilmiş istehsal nəticəsində azalmış kompleksin aşağı hissələrinə gətirib çıxarır, belə ki, istehlakçıların dəyəri azalır. Ümumiyyətlə, cəmiyyətin uduşlarının siyahısı daha genişdir.

Bu siyahı aşağıdakıları əhatə etməlidir: - Milli qanunların beynəlxalq hüquqa uyğun hala gətirilməsi və bu dəyişiklikdə mütərəqqi ölkələrin standartlarının tətbiq olunması;

- Dövlətin iqtisadiyyatın rəhbərliyindəki rolu, xüsusilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığı təşviq edir;

- ölkəyə duyulan güvən artar, investisiya riski və borc çəkmə riski azalır;

- Bütün DTÖ ölkələrindən etibarlı keçid haqqı;

- Xarici ticarət əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, idxal və ixrac əməliyyatlarının şəffaflığı və hesabat sisteminin şəffaflığı, süni bürokratik maneələrin aradan qaldırılmasıyla gizli ticarət və yoldaş maliyyələşdirmə həcmi azalır. (Ahmedov AT, 2016: s.122).

Əlbəttə ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı vasitəsi ilə Azərbaycanda dünya iqtisadiyyatında itkilərin baş verməsi mümkündür. Zərərlər aşağıdakı kimi toplana bilər:

- milli bazarda rəqabətin artması sərbəst buraxılmasına və xidmət sahəsinə uyğun olmayan rəqabətqabiliyyətli məhsullara gətirib çıxarır;

- dövlət büdcəsinin gömrük vergiləri və vergi qələri üçün daxil-olmaları azalır və onun mədaxilində qısa, bəzən isə qısa zamanlı dövr müddətində gərginlik yarana bilər;

- Texnologiya idxalı üçün patent istifadə hüquqlarının ödənilməsi, sənayenin xərclərini artırmaqda və qiymət rəqabətində fiyatlandırmasını azaltmaqdadır;

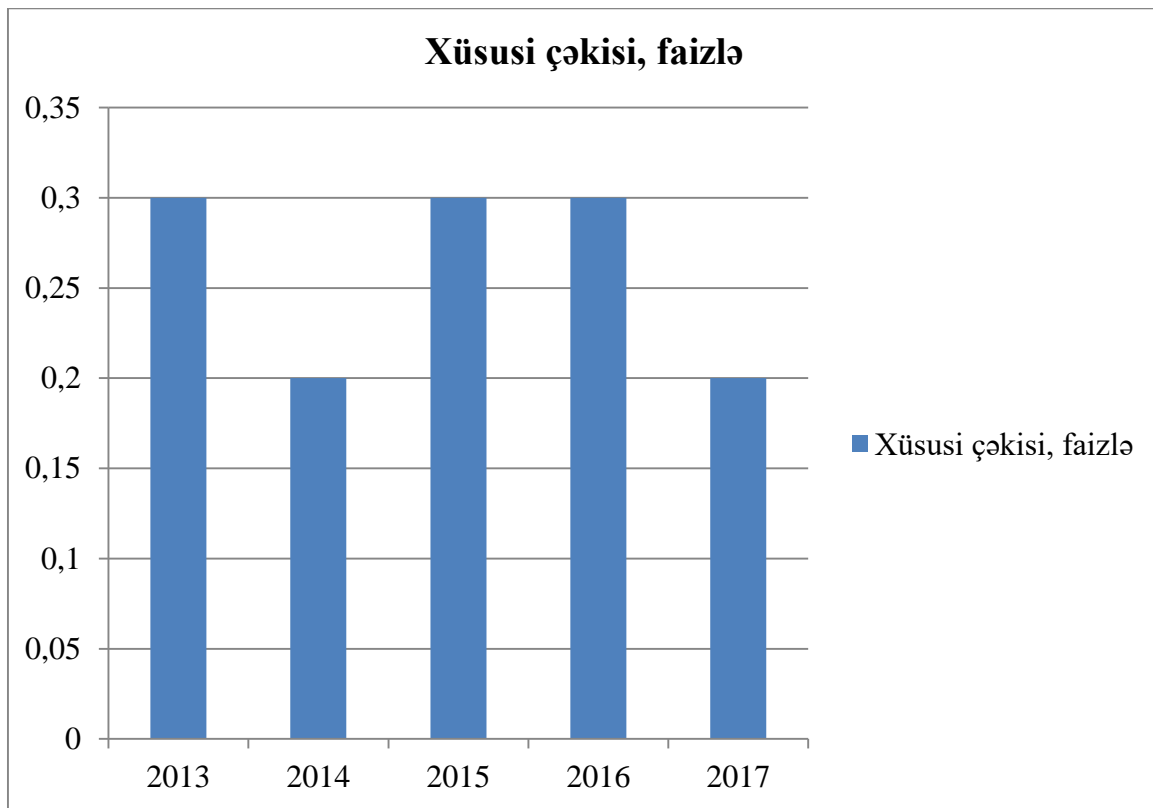
- yerli sənayenin qorunmasına istiqamətli birbaşa və dolaylı sübvansiyonları yavaş yavaş qaldırılmaqdadır və bu sahələrdə bir uyğunlaşma böhranı ortaya çıxmaqdadır;

- Qiymətlərin dünya bazarı səviyyəsinə nizamlanması istehlakçı xərclərini artırmaqdadır və bunun ictimai nəticələri, keçid dövrünə sahib olan və siyasi olaraq kövrək olan milli orqanlar üçün bir təhdiddir; - Hazır məhsulların yüksək səmərəsi baxımından, ölkə iqtisadiyyatındakı ümumi investisiya mühitinin azaldığı sahələrdə investisiya gəlirləri düşməkdədir. Son illərdə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ)

müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf etdirir (Акопова Е.С., Воронкова О.Н., Гаврилко Н.Н., 2001: s.45).

Diaqramda gördüyümüz kimi, xarici ticarət dövriyyəsində əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi 2017-ci ildə xeyli azalmışdır. Həmin göstəricilər 2013, 2015 və 2016 - cı illərdə eyni bərabərlikdə və yüksək göstəriciyə sahib ola bilsədə, 2017 – ci ildə kəskin azalmışdır. Əlbəttə ki, bunun əsas səbəbi ticarət münasibətlərində olan çaxnaşmalar səbəb olmuşdur.

Diaqram 1. Xarici ticarət dövriyyəsində əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi

Mənbə: “Azərbaycanın xarici ticarəti” Statistik məcmuə /2018

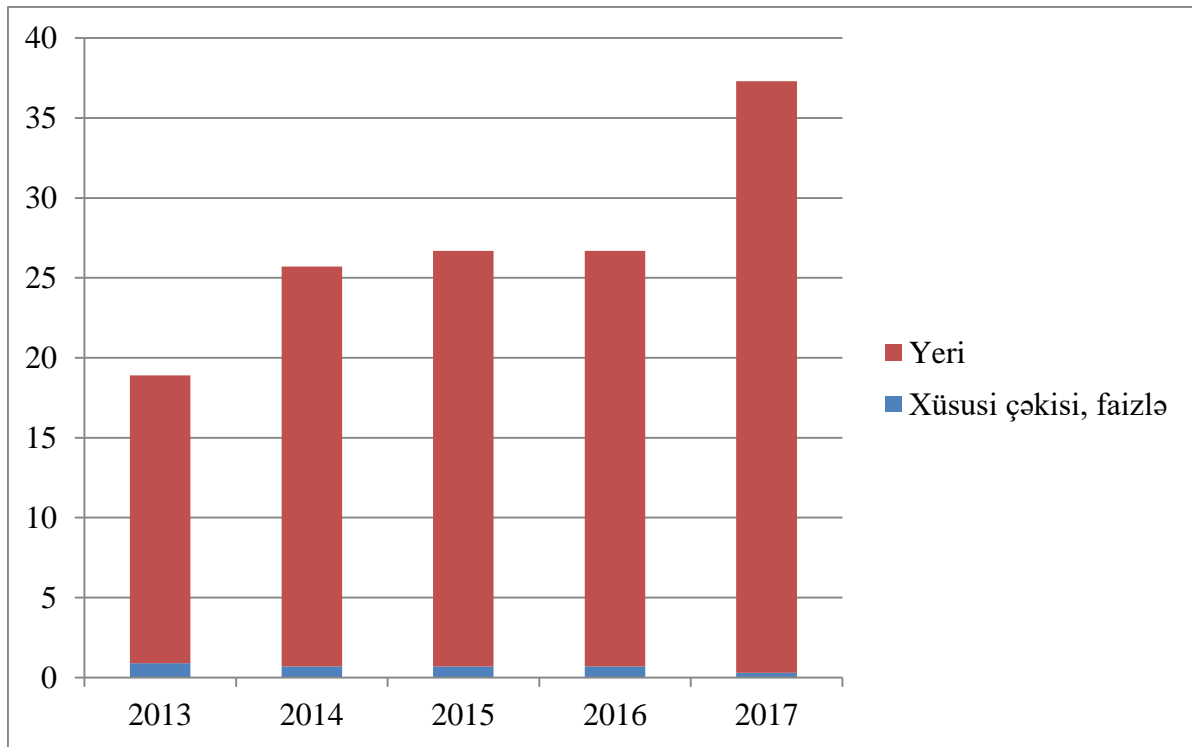
Respublikamızla ərəb dövlətləri arasında ticarət, iqtisadi, turizm və texniki əməkdaşlığa əsasən birlikdə komissiyanın 6-cı görüşü bu ilin 19-20 aprel tarixləri ərzində həyata keçirilmişdir. İclasda, Sənaye Şurasında və Dubay Ticarət, respublikamızın qida sənayesinin aparıcı təşkilatlarının rolu ilə, meyvə şirələri, təbii sular, süd və süd məhsulları meyvə-tərəvəz, qoz-fındıq, çay fındıqları, və başqa

konservləşdirilmiş ərzaq mallarının idxalı ilə müvəffəqiyyətli biznes forumu həyata keçirilibdir.

26.02-02.03 tarixlərində həyata keçirilən Dubay şəhərindəki Azərbaycana aid əsrgi müxtəlif təbəqəli insanlar tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır (Əhmədov A.T., 2016: s.126).

İdxalda iki ölkə arasındakı, münasibətlərin statistik göstəricilərinin diaqramına əsasən deyə bilərik ki, 2013 - cü ildə idxalın xüsusi çəkisi və ümumi ölkələr arasındakı yeri növbəti illərdə azalmağa doğru getmişdir.

Diaqram 2. İdxalda əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi

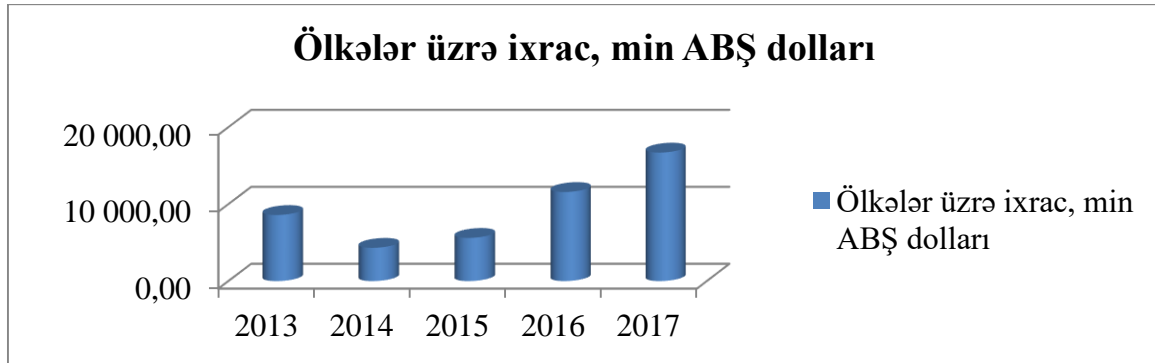

Mənbə: "Azərbaycanın xarici ticarəti" Statistik məcmuə /2018

Digər tərəfdən, 5 oktyabr 2016-ci il tarixli Prezident Fərmanı Xarici ölkələrə ixrac misyonlarının təşkil edilməsi, xarici bazarların araşdırılması və satışa çıxarılması, Azərbaycanda Made in xarici bazarlarda tanıtılması, sertifikat və Patent diqqət edilməsi lazımdır. İhracatla əlaqədar araşdırma və inkişaf etdirmə proqramları və layihələri ilə edilən xərclərin bir hissəsinin müəyyən edilməsi və ödənilməsi mexanizminin təşkil edilməsi mövzusunda 27-30 noyabr 2016

tarixlərində ölkəmizin ixrac missiyası Dubayı ziyarət etdi. (<http://www.anl.az/down/meqale> - 2013).

Diagram 3. Ölkələr üzrə ixrac

Mənbə: “Azərbaycanın xarici ticarəti” Statistik məcmuə /2018

Diagramdan gördüyümüz kimi, ölkələr üzrə ixrac potensialı 2014 - cü ildən etibarən artan tempə yüksəlməyə başlamışdır. 2017 - ci ildə 16000,00 0 a kimi artmışdır. Xoşbəxtlikdən 2016-2017-ci illərdə BƏƏ-nin mağazalar şəbəkələrində Azərbaycan markalarının məhsulları satışa çıxarılıb. Hazırda bu vəziyyətin davamlılığını təmin etmək və bu ölkədəki məhsulların sayını artırmaq üçün işlər aparılır. Bu məqsədlə həyata keçirilən tədbirlər ilə yanaşı, Azərbaycanın məhsulu və istehsalçıları haqqında səfirlik tərəfindən müntəzəm məlumatlar BƏƏ-nin müvafiq şirkətlərinə və qurumlarına verilir. Hazırda bu ilin payızında BƏƏ Azərbaycan məhsulları və turizm üçün ticarət və turizm təşkili barədə danışıqlar aparır. Diagramdan gördüyümüz kimi, ixrac prosesi də 2016-2017 – ci illərdə yüksəlmişdir. İxrac prosesinin intensivləşməsində əsas təsiredici amil əlbəttə ki, ticari və iqtisadi münasibətlərin inkişafı olmuşdur.

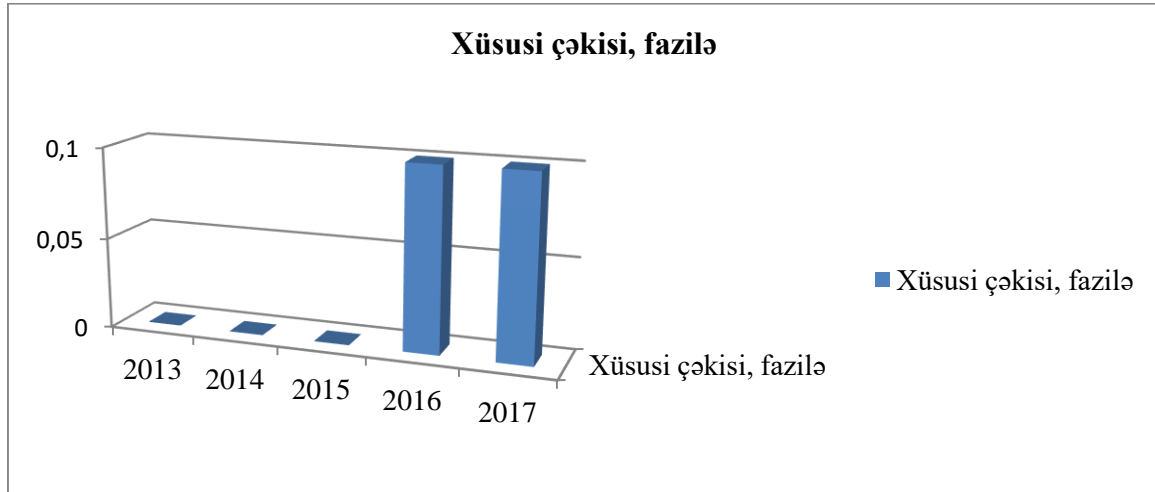
Sirr deyil ki, Azərbaycan qədim tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri ilə yanaşı, xarici düşmənçilik anlayışına və digərinə qarşı dözümsüzlük halına da sadıqdır. Bu gün ölkəmiz dünyəvi və dini dəyərlərin ərəb-islam dünyasında uğurlu sintezinin nümunəsi hesab olunur və yüksək qiymətləndirir.

Yerli hökumət nümayəndələrinə əsasən, bəzi Avropa dövlətlərindən fərqli şəkildə, BƏƏ vətəndaşları respublikamızda rahat və güvəndə olduqlarına inanırdılar. Aydınır ki, respublikamız istənilən xarici vətəndaş vətəndaşlığına

bənzəyir və öz dini və irqinə görə çətinlik hiss etməyəcəkdir. Bu müvəffəqiyyətli model bəzi müsəlman ölkələri tərəfindən təhlil edilir.

(<http://salamnews.org/az/news/read/294165> - 2017).

Diaqram 4. İxracda əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi

Mənbə: "Azərbaycanın xarici ticarəti" Statistik məcmuə /2018

Yerli hökumət nümayəndələrinə əsasən, bəzi Avropa dövlətlərindən fərqli şəkildə, BƏƏ vətəndaşları respublikamızda rahat və güvəndə olduqlarına inanırdılar. Aydınır ki, respublikamız istənilən xarici vətəndaş vətəndaşlığına bənzəyir və öz dini və irqinə görə çətinlik hiss etməyəcəkdir. Bu müvəffəqiyyətli model bəzi müsəlman ölkələri tərəfindən təhlil edilir.

(<http://salamnews.org/az/news/read/294165> - 2017).

Digər tərəfdən, prezident İlham Əliyev həmişə ərəb-islam dünyası ilə böyük liderin dominantlığından önəmli yer tutmuşdur. Ölkəmiz Prezidentinin Ərəb-İslam dünyasının liderləri ilə olan qeyri-adi əlaqələri, ölkəmizin çox müsbət bir imicinin yaradılmasında böyük təsirə malikdir. Bu gün İlham Əliyev, müsəlman ölkələrdə gənc və müvəffəqiyyətli bir liderdir. Bəzi ölkələrin liderləri, tövsiyə almaq üzrə prezidentə gəlir. Bu səbəblə Azərbaycanın İslam dünyası ilə əlaqələrinin uğurla inkişaf etdiyini düşünürəm. Dördüncü İslam Həmrəylik Oyunları ölkəmizə gəlmələri üçün on minlərlə konuğa ilham verəcək və bu da qarşılıqlı asılılıq üzərində daha böyük bir təsirə sahib olacaq.

III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BİRLƏŞMİŞ ƏRƏB ƏMİRLİKLƏRİ ARASINDA XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin perspektiv istiqamətləri

Dövlətlər rarası xarici ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq suveren dünya ölkələri sırasına daxil olmuş müasir Azərbaycan Respublikası həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan beynəlxalq əlaqələrinin formalaşdırılması prosesinə başlamışdır. Azərbaycan azadlığın ilə bərqərar edilən yeni ictimai-siyasi sistemin doğurduğu səmərəli mühit respublika həyatının bütün sahələrindəki kimi, onun iqtisadi inkişafı üçün də möhkəm, təminatlı şərait yaratmışdır. Qərb-Şərq, Şimal-Cənub ticarət ilə nəqliyyat yollarının kəsişmə ərazisində yerləşmiş müasir Azərbaycan Respublikasının hazırkı coğrafi mövqeyi bütün tarixdə yaxın və uzaq dövlətlərin maraq dairəsində olubdur. Azərbaycan yalnız strateji məntəqə kimi deyil, adətən xammal bazası olaraq da onların hədəf mərkəzinə çevrilibdir.

XX əsrin ilk illərindən elmi- texniki tərəqqidə sınaq meydanı olan Azərbaycan Cənubi Qafqazda hazırladığı məhsulun tutumu və dövriyyəsinə əsasən hər zaman aparıcı mövqedə olmuşdur. Ölkəmizin iqtisadi inkişafının əsas mərhələsi sovet dövrünü əhatə etməkdədir. Yetmiş ili əhatə edən həmin dövr iqtisadiyyatın davamlı şəkildə yüksəlişində baş vermiş əsaslı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin ətraflı miqyası ilə səciyyələnməkdədir. Bu illərdə dövlətin sahib olduğu təbii sərvətlər elmi olaraq tədqiq edilmiş, geniş formada geoloji kəşfiyyat işləri həyata keçirilmiş, iri informasiya bankları yaradılıbdır. Zəngin neft və qaz ehtiyatları ilə bərabər, başqa sərvətlərlə də diqqəti cəlb edən ölkəmiz Sovet İttifaqının geoiqtisadiyyatının başlıca maraq obyektı olubdur (Həsənov R.T. 2017: s.254).

Müstəqilliyin ilk dövrlərində əmələ gəlmiş əlverişli şərait və vəziyyətlərdən yetərincə istifadə edilməməsi ölkənin iqtisadi sistemi üzrə ciddi fəsadların baş verməsi ilə nəticələnmişdi. Keçmiş sovet ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrin zəifləməsi,

sosialist sisteminin və ona meyil edən ölkələrin yaratmış olduqları bazarın süquta etməyi ilə əlaqəli xammal ilə satış bazarlarının itirilməsi, bölgədəki siyasi sabitsizlik və bu kimi başqa problemlər əmələ gəlmiş tənəzzülün lap da dərinləşməyinə gətirib çıxarmışdı (Həsənov Ə., 2005: s.45).

Yalnız respublikanın dövlət müstəqilliyinin təkrar bərpasından sonra, daxili siyasi böhranlar ortadan götürüldükdən və müəyyən sabillik əldə olunduqdan sonra təkrar formalaşmış milli iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmişdi. Belə ki, dünya təcrübəsi dərsləri ilə tədqiqatlara əsasən, investisiyaların cəlb olunmadığına önəmli amillərdən biri siyasi sistemdə sabitliyi yaxud riskliliyi dərəcəsi hesab edilir.

Təcrübədə dünya dövlətlərinin xarici ticarət siyasətinə üç istiqamətdən yanaşması mövcuddur: - əsasən inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarət fəaliyyətləri üzrə “Şimal-Şimal” istiqaməti deyilən üfüqi model. Həmin model ölkənin ticarət axınına məqsədyönlü təsir etməsiylə səciyyələnir.

- inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan dövlətlər içərisində xarici ticarəti göstərən “Şimal-Cənub” istiqaməti deyilən şaquli model. Əslində, ümumilikdə beynəlxalq əmək bölgüsündə modeli olaraq təzahür edən qarşılıqlı ticarət əlaqələri sistemi inkişaf etməkdə olan dövlətlərin dinamik inkişafında maneəyə çevrilmişdir. Həmin model dairəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr xammal və yarımfabrikatlar ixrac etməklə hazır sənaye məhsullarının idxalına istinadla xarici ticarət əlaqələrini formalaşdırır. Yəni həmin dövlətlər qrupunun inkişaf etmiş dövlətlərin xammal “əlavəsi” statusuna çevrilməyi qaçılmazdır. Həmçinin sözügedən modeldə dövlət qruplarının (əsas da inkişaf etmiş) birgə mənafeləri, ayrı-ayrı şərikli inhisarçı birliklər, maliyyə-ticarət və digər qruplaşmaların marağı ön plana çıxır. Həmin münasibətlər sistemində uduzmuş ənənələrin yoxluğu və kadr kasadlığı formalı məsələlərin qabarıq olaraq mövcud olması inkişaf etməkdə olan dövlətlər olur.

- xarici ticarət siyasəti üzrə üçüncü mövqe “Cənub-Cənub” istiqaməti deyilən modeldir. Üfüqi model ilə şaqulu modellərin “sintezi”ndən əmələ gəlmiş bu

konqlomerat model adətən inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xarici ticarət fəaliyyətlərini əhatə etməkdədir (Kərimli I.Ə., 2006: s.125).

Azərbaycanın ərəb dövlətləri ilə münasibətlərinin mövcud inkişaf səviyyəsi haqda daha dolğun təsəvvür əldə etmək üçün məsələni iki aspektdən: İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı müstəvisində və ayrı-ayrı ərəb ölkələri ilə ikitərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində araşdırılması məqsəduyğundur. Yeri gəlmişkən qeyd edə bilərik ki, İƏT Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu birinci beynəlxalq təşkilat olmağı yönümündən də xüsusi maraq yaradır. Odur ki, ölkəmizin 1975-ci ildən BMT-də müşahidəçi kimi təmsil edilən həmin təşkilata üzv qəbul olunması 1991-ci il dekabr ayına təsadüf etməkdədir.

Başlıca məqsədi islam dövlətləri arasındakı əməkdaşlığı möhkəmləndirmə, əmin-amanlığı təmin etmə, onların maddi rifahını artırma, din, adət, mədəniyyət ilə mənəvi dəyərlərin mühafizə edilib inkişaf etdirilməyi yönündə dövlətlərin qarşılaşdığı məsələləri müzakirə edib, bunların həll üsullarını müəyyənləşdirən İƏT-ə üzvlük ölkəmizə başqa müsəlman dövlətləri ilə birgə öz problemlərinin, həmçinin dünya siyasəti problemlərinin həlli zamanı yaxından iştirak etmə imkanı yaradır. 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq təşkilatla ölkəmizin münasibətlərinin keyfiyyətə təzə müstəviyə çıxdığı, əlaqə ilə təmasların lap da intensivləşməsi İİB vasitəsilə siyasi, mədəni və sosial sahələri əhatə etmiş əməkdaşlığın çərçivəsi lap da genişləndi, iqtisadi layihələrin gerçəkləşdirilməsi üçün də əlverişli zəmin yarandı.

1993-cü il İƏT-ə üzv dövlətlərin xarici işlər nazirlərinin BMT-nin sarayında keçirilən koordinasiya toplantısında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı didərgin düşən azərbaycanlılara təcili olaraq humanitar yardım edilməyi barədə ölkəmizin müraciətini qəbul etdi. Məhz həmin şərait nəticəsində Azərbaycana islam dövlətləri tərəfindən göstərilmiş humanitar, texniki və s. yardımların həcmi nəzərəcarpacaq dərəcədə artdı. İİB qaçqınlara humanitar yardım edilməsinə 500 min dollar və onlar üçün iş yerləri açılması üçün bir mln. ABŞ dolları vəsait ayırmışdı. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf layihələrində texniki-iqtisadi əsaslandırılmanın hazırlanmasına İİB qarşılıqsız olaraq 1 mln. 424 min ABŞ dolları

ayırmışdı. İİB-nin ölkəmizə təqdim etmiş olduğu güzəştli kreditin ümumi həcmi isə 74 milyon dollar təşkil etmişdi. Səudiyyə Ərəbistanının humanitar müəssisələri, Kral Fəhd adına yardım proqramı ilə islam dövlətlərinin bəzi humanitar təşkilatlarının və fondlarının respublikamıza yardımını qeyd edilən sənədlər əsasında həyata keçirilirdi. 21 sentyabr 1996-cı il İƏK, İİB ilə Azərbaycan dövlətinin təşəbbüsü ilə Bakıda 17 dövlətdən 160 iş adamının iştirak etmiş olduğu beynəlxalq investisiya konfransındakı müsəlman ölkələrindən olan sahibkarların dövlət iqtisadiyyatına sərmayə qoymalarının təşviq olunması baxımından önəmli mərhələ olmuşdu (Hacızadə E.M., 2011: s.52).

Ölkəmiz dünyanın 202 dövləti ilə xarici ticarət əlaqəsində olmuş. Bu dövlətlərdən idxal və ixrac üzrə on önəmli tərəfdaşları cədvəl 1 və 2 üzrə qeyd edilmişdir. Cədvəllərdən aydın olur ki, dövlətin başlıca istiqaməti Avropaya olmuşdur.

Respublikamızdan fərqli olaraq ərəb dövlətləri öz məhsullarını adətən Şərqi Asiya dövlətlərinə satır. İdxal əməliyyatlarındakı tərəfdaş baxımından ölkəmizlə yaxın bənzərlik var. Yəni Avropa Birliyi hər iki zona üçün birinci tərəfdaşdır. Ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri sərbəstlik qazandığı zamandan etibarən başlayaraq heç də rəvan olmayıbdir.

Əsas növ məhsulların idxalı zamanı məhz Yaxın Şərq ərəb dövlətlərinin iştirakı ilə əməliyyat aparılmış malların dövriyyəsi 2008-ci il 39888.1, 2010-cu il 654594.3 və 2015-ci il də 871306.2 min dollar həcmində olmuşdur. Həmin məbləğlərin, illərə görə uyğun olaraq, 15402.6 (3,86 faiz), 6538.6 (1 faiz) və 43393.0 (4,98 faiz) min dolları Yaxın Şərq ərəb dövlətlərinin payına düşür. İdxal mak. faiz dərəcəsi 2008-ci il 18,36 faiz (televiziya üzrə qəbuledicilər), 15,65 faiz (etilen polimerləri, ilk formasında) BƏƏ, 11,24 faiz (sürtkü yağları) Oman və 8,62 faiz (sürtkü yağları) İordaniya ilə əməliyyatda olmuşdur. 2010-cu il ən yuxarı faiz dərəcəsi rezin şinlərin idxalı üzrə BƏƏ ilə əməliyyatda müşahidə edilib (5,86%). 2015-ci il telefon aparatlarının idxalı zamanı 16,55 faiz BƏƏ-nin və 16,51 faiz ilkin formada etilen polimerlərinin idxalı üzrə Səudiyyə Ərəbistanının payına düşür.

Ümumiyyətlə, 2008-2015-ci il ərzində idxal əməliyyatında ölkəmizin ən yaxın tərəfdaşı BƏƏ olubdur.

Ölkəmizin daxili ehtiyatların istifadəsi sahəsində seçdiyi strategiya onun dünyanın maliyyə bazarında aktiv iştirak etməsinə böyük imkanlar yaratmışdı. Başlıca vəzifə daxili tərəqqini təmin etmək üçün xarici investisiyalarda fəal cəlbə ilə bərabər, xarici dövlətlərdə rentabelliği yuxarı olan investisiya layihələri üzrə iştirak etmək, investisiya bazarında aktivliyi artırmaqla milli iqtisadiyyatda strateji və dominant sahələrin inkişafını təmin etmək məqsədi qoyulmuşdu.

Dövlət müstəqilliyinin yenidən işlənməsində sonrakı ilk zamanlarda respublikamızda meydana gələn milli fəlakətlər nəticəsində, 1991-1993-cü illərdə iqtisadiyyatdakı investisiya fəaliyyəti çox aşağı idi və sabit sərmayə yatırımları 1990 səviyyəsinin% 26,6 sını və ən sonunda, 1993-1995-ci illərdə sosial-siyasi sabitliyin yenidən başlaması, avtoritar xarici şirkətlərlə neft müqavilələrinin imzalanması və "Yüzyıl Müqaviləsi" investisiya fəaliyyətinin yenidən canlanmasına və yeni məzmunun inkişafına yol açdı. 1996-cı ildə, Yüzyıl Müqaviləsi ndən iki il sonra, sərmayə yatırımları 2005-ci ilə görə 2,1 qat artdı. 1997-ci ildə Azərbaycan, sərmayə yatırımı üçün 1990 səviyyəsinə çatan ilk MDB ölkəsi idi. 2004-cü ildə Belarusdakı sərmayə yatırımları indeksi 1995 təki ilə iki qat eyni idi, Belarus ta - 4.4 dəfə, Rusiya da - 1.2 dəfə, Ukrayna da - 1.9 dəfə, Azərbaycan da - 19 dəfə. 2000-cü ildə, bu göstərici 1995 sərmayə girişindən 25.5 qat daha çox idi (Bərxudarov M.İ. 2003).

Daxili investisiyalar ümumilikdə birbaşa investisiyalar olaraq əsas kapitalla sərf olunursa, xarici investisiyaların əksər hissəsi, yəni 35 faizə kimisi portfel investisiyaları hesab edilir. Son zamanlar onların həcmi ilə xüsusi çəkisi xeyli yüksəlibdir. Xarici investisiyaların həmin xüsusiyyəti müəssisələr ilə bankların qiymətli kağızlarının alınması üçün xarici investorlarına marağının artması ilə izah olunur. 1996-2006-cı illər dövlət iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici investisiyaların həcmi 24157.3 milyon manat və ya ümumi investisiyaların 70,6%-ni olmuşdur.

Bu işə ölkəmizdə xarici investorlara əlverişli iqtisadi mühitin yaradılmağını göstərir. İnvestorlar yüksək gəlirə sahib sahələrdə, adətən neft-qaz, qara

metallurgiya ilə əlvan metallurgiya, yeyinti ilə tikinti materialları sənayesində, plastmas məmulatlarının istehsalında, telekommunikasiya ilə nəqliyyat sektorlarında işləməkdədirlər. Onlar mədənçixarmada hasilatın pay bölgüsünə əsasən fəaliyyət göstərir. Birinci mərhələdə bir qədər investisiya qoymaqla növbəti illərdə respublikada əldə etdikləri gəliri reinvestisiya üzrə istifadə edirlər. Xarici investitorlarda investisiyalardan əldə olunan mənfəətin xaricə verilməsi qanunvericiliklə liberallaşdırılmışdır ki, bu işə stimullaşdırıcı rol oynamaqdadır. Neft-qaz sahəsində xarici investitorlar üçün səmərəli vergi güzəştləri də aşkar olunmuşdur.

Yuxarı iqtisadi potensiala əsasən malik olan Azərbaycan yüksək tribunalardan səmərəli investisiya məkanı olmasını bəyan etdi və birbaşa xarici investisiyalar toxunulmazlığının təmini öhdəliyini üzərinə götürmüşdü. Respublika daxilində siyasət, stabilliyin bərqərar və ölkə idarəetmə strukturunun güclülüyü investitorları ruhlandırmaqla bərabər, müəyyən təminat da yaratmışdı (Бяшарова А.Р., Шкваря Л.В. 2015: s.145).

Ölkəmizdəki xarici və ortaq cəhdlərin fəaliyyətləri, Azərbaycan Respublikası “Xarici investisiyaların mühafizəsi barədə ” (15 yanvar 1992), İnvestisiya fəaliyyətində (13 Yanvar 1995) ilə keçirilir. Müəssisənin qeydiyyatı, iştirakı və iştirakı yaradılması, satışların təşkili və istehsal olunan məhsulların ixracatı daxil olmaqla qurucu olmayan müəssisələrin qurulması və istismarı ilə əlaqədar mövzuları daxildir. Azərbaycan Respublikası Qanununun "İnvestisiya Faaliyyətinə Əlaqəsi" qəbul edildikdən sonra, Asiya və qonşu Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatına investisiya axını başladı. Hüquq, xarici investitorların Azərbaycan Respublikası ərazisinə iştirakı, xarici investitorların və xarici hüquqi şəxslərin sahib olduğu müəssisələrin qurulmasını və işlədilməsini təmin edər (Бяшарова А.Р., 2014: s.145).

Birgə idarələrin yaradılması Azərbaycanın iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu ilə keyfiyyətli məhsul istehsalını təmini baxımından xeyli əlverişlidir. Bununla bərabər, istehsal məsrəflərinə qənaət etməklə istehsalın əhəmiyyətli liliyinin artırılmasına nail olunur, xarici əməkdaşların istehsal ilə idarəetmə təcrübəsi yerli

iştirakçıların müstəqil iqtisadi fəaliyyətlə məşğulu üçün önəmli rol oynayır. Buna görə də, birinci növbədə, yerli iştirakçılarda maraqlar qorunmalı, onların fəaliyyətinin effektiv nəticəsinin təmin olunmasına zəmin yaradılmalıdır. Birgə müəssisələr ilə xarici firmaların tərəfindən ölkəmizin iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyanın həcminə əsasən Amerika Birləşmiş Ştatları, Türkiyə, İran İslam Respublikası, Almaniya, Rusiya Federasiyası, B. Britaniya, BƏƏ, İsveçrə, Yaponiya, İtaliya, Norveç önəmli rol oynayır. Onların içərisində xarici investisiyaların həcminə əsasən Türkiyə birinci yeridədir.

Bütünlüklə Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələri əhəmiyyətli təşkil etmək üçün Azərbaycan iqtisadiyyatını sürətlə inkişaf etdirməklə, ilbirinci növbədə, elmtutumlu sənaye sektorlarını inkişaf etdirmək gərəkdir.

Xəzərin Azərbaycan sektoru üzrə dərin sulu sahəsindəki “Çıraq” və “Günəşli”, “Azəri” yataqlarının istifadəsi üçün xarici neft şirkətləri ilə 20-i sentyabr 1994-cü ildə hasilatın pay bölgüsü şəklində əməkdaşlıq sazişi bağlanmışdır. Sonrakı illərdə ölkəmizlə xarici şirkətlərin arasında 27 saziş imzalanıbdir ki, onlardan 15 saziş Xəzərdə Azərbaycan sektorunu, 12 saziş də quru sahələri əhatə etməkdədir. Həmin sazişlərdə respublikamızın tərəf-müqabilləri dünyanın 21 dövlətini, eyni zamanda ABŞ, Kanada, Rusiya, B. Britaniya, Fransa, İtaliya, Norveç, Türkiyə, İran İslam Respublikası, Yaponiya, Çin, Koreya dövlətlərini təmsil etmiş 43 şirkətdir. Proqnozlara əsasən imzalanmış sazişlər ətrafında karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatına, işlənməsinə, nəqlinə ümumi sərmayə qoyuluşu 100 milyard ABŞ dolları civarında olacaqdır.

Ərəb dövlətlərindən daxil olmuş investisiyaların tempinə nəzər saldıığımız zaman məlum olur ki, son 3 il ərzində azalma meyli müşahidə edilir. Bu neqativ meyli ortadan götürmək üçün xarici iqtisadi əlaqələrdə daha müasir priyomlardan istifadə etmək üçün zərurət yaranmaqdadır. Bütün bunlarla bərabər, xarici investisiyaların qarşılıqlı qoyuluşunda müəyyən məsələləri də nəzərə almaq gərəkdir (Бяшарова А.Р., 2014: s.32):

- Yaradılan müəssisə və firmalarda investisiyaların bir variantı yeni texnologiyaların gətirilməsi və istifadəyə verilməsidir. Yaxın Şərqi ərəb dövlətləri ilə qarşılıqlı investisiya əlaqələrində bu variant daxili ehtiyatlar baxımından öz həllinini yaxın onilliklərdə tapması mümkündür. Problemin həll edilməsi milli iqtisadiyyatın texniki, texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsi və restrukturizasiya ilə bağlıdır. Azərbaycanda aparılmış bu yönümlü dövlət siyasəti böyük ümidlər yaradır.

- Ümumilikdə, milli iqtisadiyyata ərəb dövlətləri (BƏƏ və Səudiyyə Ərəbistanı) tərəfindən qoyulmuş investisiyalar üzrə yeni sahələr müəyyən edilməlidir. Belə ki, kapitalın uzunmüddətli dövr üçün bir sahədə qalması rentabelliği aşağı salır. Hesab edirik ki, dövlət səviyyəsində xarici investisiyaların istiqamətləndirilməsi və digər sahələrə keçirilməsi üçün xüsusi iqtisadi layihələr və proqramlar hazırlanmalıdır. Bunun başlıca məqsədi investorlar üzrə strateji maraqların (mən-fəətlilik, əlverişli şərait, iqtisadi təhlükəsizlik) təmin olunması, Azərbaycanın iqtisadiyyatının diversifikasiyalı olmasının təsdiq etməkdir (Бяшарова А.Р., Шкваря Л.В. 2015: s.254).

-Azərbaycan ilə ərəb dövlətləri (adətən BƏƏ) arasında bir sıra qarşılıqlı investisiya əlaqələri mövcuddur. Ancaq Azərbaycanın ərəb dövlətlərinin iqtisadiyyatına qoymuş olduğu investisiya yox dərəcəsindədir. Bu cür birtərəflilik investisiya idxalın təmin etməklə bərabər, üçün investisiya fəaliyyəti üzrə stimullaşdırılmalıdır. Azərbaycanın xarici dövlətlərdə investisiya qoyma perspektivləri getdikcə artmaqdadır (məsələn, son zamanlarda Türkiyə iqtisadiyyatı üzrə kapital yönəldilən investisiyalar). Bu həm milli, həm də sahibkarların integrativ vəziyyətdə xarici bazarlara çıxmasını təsdiq edir (www.stat.gov.az/xarici_ticarət_tarixsiz).

3.2. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında xarici ticarət əlaqələrinin institusional formaları

Azərbaycanın ərəb ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrini müəyyən etmək üçün bu əlaqələrin statistik infrastrukturunu çərçivəsində korrelyasiya münasibətinin riyazi forması zəruri sayılmış və dissertasiyada bu istiqamətdə riyazi hesablamalar edilmişdir. Bu məqsədlə, birinci növbədə, Azərbaycan və ərəb dövlətləri arasında xarici ticarət həcmünün inkişaf dinamikasını təhlil edərkən biz 12 illik dövrəni beş mərhələyə bölmək niyyətindəyik:

- 1992-96-cı illər. 1992-ci ilə nisbətən 1993-cü ildə 59,6 (faiz), 1994-cü ildə 162,3 (faiz), 1995-ci ildə 1690.1 (faiz), 1996-cı ildə isə 2708.5 (faiz) artmışdır.

- 1997-98-ci illər. 1996-cı ilə nisbətə, 1997-ci ildə dövriyyə sayı 59,3% azalıb, 1998-ci ildə isə dövriyyəsi 10,4% artıb.

- 1999-2001 illər. 1998-ci illə nisbətən 1999-cu ildə dövriyyəyə buraxılanların sayı 2000-ci ildə 48,4%, 2001-ci ildə 10,4 (faiz), 2001-ci ildə isə 54,2 (faiz) azalıb.

- 2002-2008-ci illər. 2001-ci ilə nisbətən, 2002-ci ildə dövriyyəsi 17,4% azalıb. 2002-ci illə müqayisədə müəssisə 2003-cü ildə 43,6 (faiz), 2004-cü ildə 62,6 (faiz), 2005-ci ildə 116.5 (faiz), 2005-ci ildə 148,2(faiz), 2007-ci ildə 251.3 (faiz), 2008-ci ildə isə 451,2% olmuşdur. artmışdır.

- 2009-2015-ci illər. 2008-ci illə müqayisə zamanı 2015-ci ildə dövriyyəsi 33,5% azalıb. 2009-cu ilə nisbətən, 2010-cu ilin dövriyyəsi 33,1(faiz) artıb, 2010-cu ilin illəri ilə müqayisədə 1,2 dəfə, 2015-ci ilə isə 3 dəfə artmışdır.

Azərbaycanın idxal göstəricilərinə nisbətən 2015-ci ildə ərəb ölkələrində əhəmiyyətli məhsul növlərinin idxalının müqayisəli nəticələri metropoliten ərazilərlə müqayisə edilə bilər. Müxtəlif ölkələri müqayisə edərkən, neft ixrac edən dövlətlərin idxal proseslərində çox yaxın bir oxşarlıq müşahidə olunur. 2015-ci ildə ölkə ixracının əmtəə quruluşu və ondan hazırlanan məhsullar 31,6 milyard dollar üstünlük təşkil edir. Ölkənin ixracının 94,14% -i bu məhsulların payına düşür. Ərəb ölkələrinin həcmünün (960,7 milyard dollar) 82,37 faizi karbohidrogenlərə ixrac

edilib. Ərəb ölkələrinin neft ixrac edən ən yüksək göstəricisi İraqa (99,24%) məxsusdur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işində araşdırma zamanı müəyyən ümumiləşdirmələr edilərək nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edən bir çox nəticələr əldə edilmiş və konkret təkliflər irəli sürülmüşdür:

- Müasir şəraitdə inkişaf dərəcəsi nə olursa olsun bütün milli ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrə maraq vardır, onların qarşılıqlı asılılığı artır. Xarici amillər ölkələrin, xüsusilə də gənc dövlətlərin taleyində getdikcə əhəmiyyətli bir rol oynayır. Gənc ölkələrdə çətin rəqabətə nail olmaq üçün güclü və effektiv hüquqi qorunma modelinin qurulması zəruridir. Buna görə milli dövlətlərin iqtisadi siyasətində strateji məsələlərin həlli çağdaş yanaşma tələb edir.

- Ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin strateji aspektləri mövcud dünya təcrübəsini nəzərə alaraq daha da müəyyənləşdirilə və inkişaf edə bilər. Bu məqsədlə, Çin və Yaponiyanın, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin əsasən dünya bazarıyla inteqrasiya təcrübəsi birləşdirilir, Azərbaycan üçün önəmli olan real təcrübədən istifadə edilməyi təklif edilir. Eyni zamanda, ərəb ölkələrinin iqtisadi strukturunun dünya qiymətləndirməsinə inteqrasiyası ölkəmiz üçün vacibdir. İşdə bu sahədə Ərəb ölkələrinin təcrübəsinin müsbət istiqamətləri ümumiləşdirilmiş və istifadə edilməsi üçün konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

Müasir şəraitdə xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı zamanı xarici ticarətdə ekoloji asılılıq probleminə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnkişafın dərəcəsindən asılı olmayaraq, heç bir ərazi müstəqilliyi (dövlətin və ya onun vahid blokundan asılı olmayaraq) münasibətlərdə genetik asılılığın yaranmasına imkan verməməlidir. Bunun həyata keçirilməsi üçün xarici ticarət fəaliyyətinin coğrafi konsentrasiyası heç bir şəkildə verilməməlidir, hər şeyin onlardan çoxlu əlaqələri inkişaf etdirilməlidir. Dövlət tərəfindən xarici ticarətin tənzimlənməsi həm gömrük tarifi, həm də vətəndaş təsviri ilə həyata keçirilməlidir.

Ərəb ölkələrindən daxil olmuş investisiyaların tempinə nəzər saldıqda aydın ola bilər ki, son 3 ildə azalış meyli müşahidə edilir. Bu mənfi yönü aradan qaldırmağa görə xarici iqtisadi əlaqələrdə daha modern priyomlar- dan istifadə etmə zərurəti

yarandır. Bunlarla bərabər, xarici investisiyaların qarşılıqlı qoyuluşunda bir sıra məsələləri nəzərə almaq önəmlidir:

- Yaradılmış müəssisə və firmalarda investisiyaların bir variantı çağdaş texnologiyaların gətirilməyi və istifadəyə verilməyidir. Yaxın Şərqi ərəb dövlətləri ilə qarşılıqlı investisiya münasibətlərində bu variant daxili elmtutumlu resurslar baxımından öz həllini önümüzdəki onilliklərdə tapa bilər. Problemin həlli yerli iqtisadiyyatın texniki ilə texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsi və restrukturizasiya ilə bağlıdır. Azərbaycanda aparılmış bu yönümlü ölkə siyasəti böyük ümidlər yaratmaqdadır.

- Ümumilikdə, milli iqtisadiyyata ərəb ölkələri (BƏƏ ilə Səudiyyə Ərəbistanı) tərəfindən qoyulmuş investisiyalara görə yeni sahələr aydınlaşdırılmalıdır. Belə ki, kapitalın uzunmüddətli dövrə əsasən bir sahədə qalması rentabelliği aşağı salmaqdadır. Hesab olunur ki, dövlət səviyyəsində xarici investisiyaların istiqamətləndirilməyi və başqa sahələrə keçirilməyi üçün xüsusi iqtisadi layihələrilə proqramlar hazırlanmalıdır. Əsas məqsəd investorlar üçün strateji maraqların (əlverişli mühit, mənfəətlilik, iqtisadi təhlükəsizlik) təmin edilməyi, Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyalı olmasını təsdiq etməkdir.

- Azərbaycan ilə ərəb ölkələri (əsasən Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri) arasında müəyyən qarşılıqlı investisiya əlaqələri vardır. Lakin Azərbaycanın ərəb ölkələrinin iqtisadiyyatına qoyduğu investisiya yox dərəcəsindədir. Belə birtərəflilik investisiya idxalını təmin etməklə yanaşı, Azərbaycan üçün investisiya fəaliyyətinə stimullaşdırılmalıdır. Azərbaycanın xarici ölkələrdə investisiya qoyma imkanları getdikcə artır (məsələn, son dövrlərdə Türkiyə iqtisadiyyatında kapital istiqamətləndirilmiş investisiyalar). Bu həm də milli, sahibkarların inteqrativ vəziyyətdə xarici bazarlara çıxması üçün imkanları təsdiq edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Bağirova İ.V., (2009) Beynəlxalq ixtisaslaşma və regional inkişafın inteqrasiya olunması istiqamətləri / Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında regionların rolu və əhəmiyyəti. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan: 250 səh.
2. Əhmədov A.T., (2016) Bakı Biznes Universitetinin “İqtisadi nəzəriyyə” kafedrasının iqtisad elmlər doktoru, professor Bakı., 452 səh.
3. Əhmədov N.H. (2008) Heydər Əliyev və Azərbaycanda gömrük xidməti. Humanitar elmlərinin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mürtəcim, 222 səh.
4. Əliyev M.T. Şəkərəliyev A.S., Dadaşov C.M., (2003) Dünya iqtisadiyyatının müasir dövrünün problemləri. Bakı, “Bakı Dövlət Universiteti”, 455 səh.
5. Gənciyev G.Ə., (2005) Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: müasir vəziyyət və inkişaf problemləri. Bakı, “Elm” 259 səh.
6. Xasbulatov R.İ. (2015) “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” / Rus dilindən tərcümə. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 808 səh.
7. Qasımzadə E. Y. (2012) Səudiyyə Ərəbistanının geoiqtisadi vəziyyəti haqqında “Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paradigması: bazar və sonrası” Avroasiya sosial elmlər forumu materialları, Bakı, 250 səh.
8. Qəribov A., Əzizov A., Əhmədova S., (2017) “BEYNƏLXALQ TİCARƏT ƏMƏLİYYATLARI” Dərs vəsaiti, Bakı, 245 səh.

Xarici dildə

1. Aras O.N. (2005) Azərbaycan ekonomisi və yatırım imkanları. Bakü: TÜSİAB, 395 səh.
2. Selcuk H. (2004) Yeni yüz yılda Azərbaycan'ın sosial-Ekonomik yapısı. İstanbul: “Tasam yayınları”, 205 səh.
3. Seyidoğlu Ş. (2003) Uluslararası iktisat: teori, politika və uyqulama, İstanbul: Güzem yayımları, 663 səh.

1. Aerospace A. - Emirates upgrades IFE system and raises the bar with ICE". Retrieved 24 April 2015.
2. Alexander C., Reporter S., (2018). "Emirates Group profits up 34 per cent". Archived from the original on 25 June 2017. Retrieved 26 December 2018. 212 p.
3. Biral, Bilal Emre (2009). The British Threat to the Ottoman Presence in the Persian Gulf during the Era of Abdülhamid II and the Responses toward it. Ankara: Middle East Technical University. CiteSeerX 10.1.1.633.1663.
4. Development. UN Conference on Trade and Development. UN, New York and Geneva (доклады UNCTAD).
5. Economic Report of the President. Washington (ежегодные экономические доклады Президента США Конгрессу).
6. Euro statistics. Data for Short-term economic analysis. Euro stat statistical books. European commission.
7. European Union Economics. A comparative study / ed. by Franc Comers. - 3' edition. - United Kingdom, Edinburg Gate, Harlow. - New York, 1998.
8. Evans G., (2014). "Middle Power Diplomacy". Retrieved 26 October 2014. 25 p.
9. Habboush M., (2015) Call to naturalise some expats stirs anxiety in the UAE. Uk.reuters.com. Retrieved 10 October 2015.
10. Heard-Bey, Frauke (2004). From Trucial States to United Arab Emirates. Motivate. p. 370. ISBN 9781860631672. 120 p.
11. Heasley A., (2010). "Lone Emirates still flying high on luxury". The Age. Melbourne. Retrieved 23 p.
12. International Monetary Fund, (2008) "Current Developments in Monetary and Financial Law", Ibp USA publisher, 657 p.
13. Kjeilen T (2010). "Trucial States". Looklex.com. Archived from the original on 31 January 2010. 125 p.

14. Morton M. Q., (2017). Keepers of the Golden Shore: A History of the United Arab Emirates. London: Reaktion Books. pp. ISBN 9781780235806. Retrieved 19 February 2017., 50 p.
15. Pennington, Roberta (5 February 2014). "UAE archaeologist discovers the Swiss Army knife from 130,000 years ago". The National. Retrieved 19 February 2017.
16. Reece, Damian (13 August 2000). "Emirates poised to join Star Alliance". London: Telegrapg.co.uk. p. 11. Retrieved 16 October 2010.
17. Thomas, Jen (12 December 2012). "Ancient secrets of Sir Bani Yas unveiled". The National. Archived from the original on 22 December 2015. Retrieved 19 February 2017.
18. United Arab Emirates Reports". Freedom House. 22 August 2014. Retrieved 7 May 2015. 35 p.

1. Авдокушин Е.Ф., (2001) Международные экономические отношения. - Москва: ИКЦ «Маркетинг» 253 стр.

İnternet resursları

1. <http://www.ardda.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasinin-dovlet-deniz-administrasiyasinin-2016-ci-il-erzinde-gorulmus-islere-dair-hesabati-150.html>
2. <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2013/mart/298900.htm>
3. <http://salamnews.org/az/news/read/294165>
4. <http://www.1news.az/az/news/da-q-n-ikarov-r-b-mirlikl-rind-az-rbaycan-istehsal-olan-m-hsullar-n-sat-art-b>
5. <http://fins.az/biznes/942974/dubayda-ticaret-evinin-yaradilmasi-istiqametinde-islere-baslanilib.html>
6. <https://azvision.az/news/81731/ilham-eliyev-dubay-seyxi-ile-anlasdi-fotolar.html>
7. <http://respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/itemlist/tag/Qanun?start=300>
8. <http://newtimes.az/az/politics/4893>

9. <http://newtimes.az/az/diplomatik/4893/> - 2016
10. [www.stat.gov.az/xarici ticarət](http://www.stat.gov.az/xarici_ticarət)
11. <http://respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/18630-birlaeshmish-aeraeb-aemirliklaeri-azaerbaydzan-aemaekdashl-g-aelagaelaerinin-oenaemi>
12. <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/412>
13. <http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx>
14. http://www.ciis.org.cn/english/2014-03/11/content_6733146.htm

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Ticarət danışıqlarının siyahısı (1947-1994-cü illər).....	27
Cədvəl 2. Ölkələr üzrə xarici ticarət əlaqələri.....	47

Diagramların siyahısı

Diagram 1. Xarici ticarət dövriyyəsində əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi.....	50
Diagram 2. İdxalda əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi.....	51
Diagram 3. Ölkələr üzrə ixrac.....	52
Diagram 4. İxracda əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi.....	53

Şəkillər Siyahısı

Şəkil 1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə xarici ticarət əməliyyatlarının struktur əlamətinə görə təsnifatı.....	15
--	----